
บันทึกจากภาคสนาม:
คณะผู้เชื่อมประสานและการเรียนรู้
ณ วัดพระธรรมกาย

In Their Own Words:
The Envoys
at the Dhammakaya Temple

บันทึกจากภาคสนาม:
คณะผู้เชื่อมประสานและการเรียนรู้
ณ วัดพระธรรมกาย
In Their Own Words:
The Envoys
at the Dhammakaya Temple

ประกীরติ สัตสุต

Prakirati Satasut

นักศึกษาปริญญาเอก คณะมานุษยวิทยา

มหาวิทยาลัยวิสคอนซิน แมดิสัน

Ph.D. Candidate, Department of Anthropology,

University of Wisconsin-Madison

อาร์มบท: เหตุเกิด ณ วัดพระธรรมกาย

การเผชิญหน้าระหว่างวัดพระธรรมกายและรัฐบาลมีจุดเริ่มต้นมาจากคดีขี้กยอกเงินของสหกรณ์เครดิตยูเนียนในปี พ.ศ. 2556¹ ได้พัฒนาสู่ความขัดแย้งในปี พ.ศ. 2559 และกลายเป็นการเผชิญหน้าทางตรงในปี พ.ศ. 2560 โดยสาเหตุมาจากการที่นายศุภชัย ศรีศุภอักษร อดีตประธานคณะกรรมการดำเนินการสหกรณ์เครดิตยูเนียนและลูกศิษย์วัดพระธรรมกาย ผู้ต้องหาคดีได้เซ็นเช็คบริจาคนเงินที่ยกยอกจากสหกรณ์เครดิตกว่าพันสิบล้านบาทให้วัดพระธรรมกายและพระธัมมชโย เจ้าอาวาสวัด ทำให้การสอบสวนและติดตามคดีของกรมสอบสวนคดีพิเศษ (ดีเอสไอ) มุ่งเป้าไปที่พระธัมมชโย โดยมีการเดินทางไปสอบปากคำพระธัมมชโยที่วัดพระธรรมกายในฐานะพยานช่วงแรก² ก่อนที่สถานะของพระธัมมชโยจะถูกเปลี่ยนจากพยานเป็นผู้ต้องหาในภายหลัง ด้วยการออกคำสั่งเรียกเข้ารับทราบข้อกล่าวหาในความผิดฐานร่วมกันฟอกเงิน สมคบกันฟอกเงิน และรับของโจร แต่พระธัมมชโยเลื่อนนัดมาหลายครั้งด้วยข้ออ้างว่าติดภารกิจบ้าง อาพาธบ้าง ทางดีเอสไอจึงยื่นคำร้องต่อศาลอาญาและได้รับอนุมัติหมายจับในเวลาต่อมา แต่ไม่สามารถเข้าทำการตรวจค้นได้ เพราะพระภิกษุและ

¹ ดูรายละเอียดโดยรวมของคดีและความเกี่ยวข้องกับระหว่างคดีสหกรณ์เครดิตยูเนียนคลองจั่นกับวัดพระธรรมกายและพระธัมมชโยได้ใน Thaipublica (18 กุมภาพันธ์ 2560)

² พ.ต.อ. ไพสิฐ วงศ์เมือง รองอธิบดีกรมสอบสวนคดีพิเศษ พร้อมด้วย พ.ต.ท. สมบูรณ์ สาระสิทธิ์ ผบ. สำนักคดีอาญาพิเศษ 3 พ.ต.ท. ปกรณ์ สุชีวกุล ผบ. สำนักคดีการเงินการธนาคาร และคณะสื่อมวลชนได้เดินทางไปวัดเมื่อวันที่ 4 มิถุนายน พ.ศ. 2558 เพื่อเข้าสอบปากคำพระธัมมชโย เนื่องจากได้มีการออกหมายเรียกเพื่อให้เข้าพบและให้ปากคำมา 2 ครั้งก่อนหน้านี้ แต่พระธัมมชโยเกิดอาการอาพาธ ไม่สามารถเดินทางไปได้ (ไทยรัฐ, 4 มิถุนายน 2558)

ลูกศิษย์วัดได้ขัดขวางมาโดยตลอด³

สถานการณ์ความขัดแย้งได้ยกระดับเป็นการเผชิญหน้าในช่วงธันวาคม พ.ศ. 2559 โดยฝ่ายรัฐบาลสร้างแรงกดดันวัดพระธรรมกายผ่านช่องทางข่าว และคณะสงฆ์อย่างต่อเนื่อง⁴ และยื่นคำร้องขอศาลอาญาเพื่อออกหมายค้นอีกครั้ง มีกำหนดเวลาตั้งแต่วันที่ 13 - 16 ธันวาคม แต่กลับไม่สามารถเข้าทำการตรวจค้นได้ เพราะมีการปิดกั้นถนนทางเข้าวัดหลายเส้นทางด้วยการนำเสาเข็มมาวางขวาง และมีเหล่าพระภิกษุและลูกศิษย์นั่งกั้นประตูเข้าออกด้านหน้า

³ ในด้านหนึ่ง ความชอบธรรมที่พระธัมมชโยถูกเปลี่ยนสถานะจากพยานเป็นผู้ต้องหาเป็นสิ่งที่ยากวัดพระธรรมกายได้ต่อสู้คัดค้านมาโดยตลอด โดยดูข้อโต้แย้งจากทางวัดได้ที่ Winnew (11 ธันวาคม 2559) แต่เมื่อมีหมายเรียกแล้ว ทางดีเอสไอได้ยื่นคำร้องต่อศาลเพื่อขออนุมัติหมายจับครั้งแรกหลังจากพระธัมมชโยเลื่อนนัดการเข้ารับข้อกล่าวหาสองครั้งเมื่อวันที่ 8 และ 25 เมษายน แต่ศาลไม่อนุมัติ อย่างไรก็ตาม หลังจากการเลื่อนเข้ามาขอตัวตามหมายเรียกครั้งที่สามเมื่อวันที่ 16 พฤษภาคม ศาลจึงได้อนุญาตออกหมายจับคดีพิเศษที่ 27/2559 ในวันที่ 18 พฤษภาคม และดีเอสไอขีดเส้นตายให้เข้ามาขอตัวในวันที่ 26 พฤษภาคม (Thaipublica, 23 เมษายน 2559) แต่พระธัมมชโยได้แจ้งดีเอสไอผ่านทนายว่ามีอาการอาพาธกะทันหัน ยังคงไม่สามารถมาขอตัวได้ (Thaipublica, 27 เมษายน 2559) และเมื่อมีข่าวว่าอาจมีการบุกค้นวัด

⁴ ความพยายามเข้าไปภายในเขตวัดเพื่อตรวจค้นมีสองครั้ง ได้แก่ (1) 16 มิถุนายน และ (2) 13 - 16 ธันวาคม ซึ่งดำเนินไปพร้อมกับการออกมาให้ข่าวการขอกำลังพลเพิ่มเติม และดำเนินการกดดันผ่านคณะสงฆ์ ไม่ว่าจะเป็นการทำหนังสือเชิญสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้ามงคลาจารย์ (ช่วง วรบุญโญ) ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชและอุปัชฌาย์พระธัมมชโย ให้เป็นผู้ไกล่เกลี่ยพระธัมมชโยให้มาขอตัว พร้อมกับไปกั้นจัดการประชุมระหว่างดีเอสไอ ผู้แทนสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ และเจ้าคณะจังหวัดปทุมธานี (MGR Online, 7 มิถุนายน 2560) หรือการยื่นหนังสือโดย พล.ต.อ. ศรีวรราช รังสีพรหมณกุล รอง ผบ.ตร. ถึงเจ้าคณะใหญ่หนกลาง ร้องขอให้มีบัญชาให้พระเทพรัตนสุธี เจ้าคณะจังหวัดปทุมธานี ร่วมมือกับฝ่ายบ้านเมืองในการเข้าจับพระธัมมชโย (MGR Online, 30 พฤศจิกายน 2559) รวมไปถึงการออกมาให้ข่าวของเจ้าหน้าที่ระดับสูงและบุคคลทางฝั่งรัฐบาลตลอด เช่น พล.อ. ไพบูลย์ คุ้มฉายา รัฐมนตรีว่าการกระทรวงยุติธรรม (Matichon Online, 1 ธันวาคม 2559) และนายไพบูลย์ นิติตะวัน อดีตประธานคณะกรรมการปฏิรูปแนวทางและมาตรการปกป้องพิทักษ์กิจการพระพุทธศาสนา สภาปฏิรูปแห่งชาติ (สปช.) (ไทยรัฐออนไลน์, 24 ธันวาคม 2559)

พร้อมจัดกำลังคุมพื้นที่ทางเข้าออกวัดโดยรอบ⁵ เหตุการณ์ได้ขยายผลมาถึงการเผชิญหน้ากันในช่วงต้นปี พ.ศ. 2560 ด้วยการออกประกาศคำสั่งตามมาตรา 44 แห่งรัฐธรรมนูญฉบับชั่วคราว พ.ศ. 2557 เพื่อตรวจค้นและจับกุมพระธัมมชโย⁶ แม้จะมีการปิดล้อมวัดด้วยกำลังทหารหลายพันนายและทางวัดพระธรรมกายยอมให้เข้าตรวจค้นบางพื้นที่ของวัดได้ แต่การค้นหาตัวพระธัมมชโยเป็นไปอย่างยากลำบาก ก่อนที่จะมีประกาศยกเลิกการปิดล้อมเมื่อวันที่ 10 มีนาคม 2560 หลังต้องเผชิญกับการขัดขวางการเข้าตรวจค้นจากพระภิกษุและลูกศิษย์วัดอย่างต่อเนื่อง โดยที่ทางดีเอสไอไม่สามารถหาตัวพระธัมมชโยเจอได้⁷

หลังจากการประกาศยกเลิกการปิดล้อม ได้มีการดำเนินคดีวัดพระธรรมกายและผู้เกี่ยวเนื่องไปแล้ว 46 คดี มีบุคคลถูกหมายเรียก 317 คน เรียกบุคคลรายงานตัว 80 คน เป็นพระภิกษุ 14 รูป มีผู้เสียชีวิตอีก 2 คน

---

⁵ ทางวัดได้จัดระบบการคัดกรองคนเข้าออกวัดด้วยการตรวจสอบบัตรประชาชนเพื่อแลกบัตรติดหน้าอก เพื่อเป็นการแสดงตัวตนและป้องกันผู้ไม่ประสงค์ดีเข้ามาสร้างความวุ่นวาย (ไทยรัฐออนไลน์, 13 ธันวาคม 2559)

⁶ คำสั่งมีชื่อว่า “คำสั่งหัวหน้าคณะรักษาความสงบแห่งชาติที่ 5/2560 เรื่อง มาตรการให้อำนาจกำหนดพื้นที่ควบคุมเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการบังคับใช้กฎหมาย” โดยมีเนื้อหาสำคัญคือ การกำหนดพื้นที่วัดพระธรรมกายเป็นพื้นที่ควบคุมชั่วคราว และครอบคลุมพื้นที่รอบวัดจากหมู่ 7 จนถึงหมู่ 13 อำเภอคลองหลวง และหมู่ 7 ถึงหมู่ 11 ตำบลคลองสาม จังหวัดปทุมธานี เพื่อเพิ่มประสิทธิภาพการบังคับใช้กฎหมาย และการรักษาความเรียบร้อยและความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของประชาชน สำหรับรายละเอียดของสถานการณ์รอบวัดพระธรรมกายเมื่อประกาศใช้ ม. 44 (ไทยรัฐออนไลน์, 16 กุมภาพันธ์ 2560)

⁷ โดย พ.ต.อ. โพลี วังศ์เมือง อธิบดีดีเอสไอ พร้อมด้วยเจ้าคณะจังหวัดปทุมธานี ผู้ว่าราชการจังหวัดปทุมธานี และคณะเจ้าหน้าที่ทั้งฝ่ายตำรวจและทหาร ได้ร่วมกันแถลงข่าวสรุปผลการค้นหาพระธัมมชโยว่า ไม่พบตัวในวัดพระธรรมกาย และแม้จะมีการถอนกำลัง แต่จะมีการคงกำลังไว้บางส่วนเพื่อดูแลความสงบเรียบร้อย และได้มีการถอนกำลังออกในอีกหนึ่งเดือนให้หลัง (โพสต์ทูเดย์, 10 มีนาคม 2560)

ในระหว่างการปิดล้อม และถอดสมณศักดิ์พระอีก 2 รูป⁸ รวมถึงมีการแจ้งความ วัดพระธรรมกายและพระธัมมชโยรวมกว่า 365 คดี⁹ เป็นผลสรุปของเหตุการณ์ ความขัดแย้งที่อยู่เหนือเหตุผลความเข้าใจโดยทั่วไป เพราะมีการใช้กำลังอย่างเปิดเผยในการเข้าปิดล้อม ตรวจค้น และกดดัน ควบคุมไปกับท่าทีและการปฏิบัติ ต่อวัดพระธรรมกายในฐานะคู่ขัดแย้งอย่างชัดเจน¹⁰

คำถามต่อความเหมาะสมในแนวทางการดำเนินการของรัฐ โดยเฉพาะ เรื่องการใช้อำนาจของรัฐบาลทหารนอกระเบียบวิธีการทางกฎหมายตามปกติ เป็นสิ่งที่ได้รับการหยิบยกขึ้นมาพูดอย่างกว้างขวาง เพราะในด้านหนึ่ง การประกาศใช้กฎหมายพิเศษและกำลังพลจำนวนมากเพื่อตามล่าผู้ต้องหา คดีฟอกเงินและรับของโจรเพียงคนเดียวดูจะเกินเลยกว่าความจำเป็น และ

⁸ ดุรายละเอียดเพิ่มเติมและลำดับเหตุการณ์ได้ที่ประชาไท (16 มีนาคม 2560) พระภิกษุของ วัดพระธรรมกายที่ถูกถอดสมณศักดิ์ ได้แก่ พระเทพญาณมหามุนี (พระไชยบูลย์ สุขธิผล) หรือ พระธัมมชโย (ไทยรัฐออนไลน์, 5 มีนาคม 2560) และพระราชภาวนาจารย์ (เผด็จ ทัดตชีโว) หรือพระทัตตชีโว ในวันที่ 8 มีนาคม 2560 (Matichon Online, 8 มีนาคม 2560) ซึ่งต่างเป็น ผู้นำอันดับแรกและสองของวัด

⁹ ตัวเลขสรุปการแจ้งคดีความต่อพระธัมมชโยและวัดพระธรรมกาย ณ วันที่ 19 พฤษภาคม 2560 มี 365 คดี โดยภายในจังหวัดปทุมธานีมีกว่า 218 คดี รวมไปถึงคดีรถล้นเขตป่าสงวนและอื่นๆ ในจังหวัดตาก พังงา และเลย ทั้งนี้ได้มีการสอบแล้วเสร็จ 220 คดี และอยู่ระหว่างการสอบสวน อีก 155 คดี (ประชาชาติธุรกิจออนไลน์, 19 พฤษภาคม 2560)

¹⁰ แม้ฝ่ายบ้านเมืองจะมีการแทรกแซงคณะสงฆ์และองค์กรศาสนา แต่เหตุการณ์เช่นนี้ไม่ได้เกิด เป็นปกติและมีจำนวนน้อยมาก โดยกรณีนี้รัฐใช้กำลังปราบปรามปัจเจกหรือองค์กรที่เกี่ยวข้องกับ ศาสนา และได้กลายเป็นคู่ขัดแย้งกับคณะสงฆ์หรือขบวนการทางศาสนาที่ยังอยู่ในความทรงจำ ได้แก่ กรณีพระพิมลธรรม (พระพิมลธรรม, 2530) และกรณีสำนักปู้สวรรค์และหุบผาสวรรค์ (Jackson, 1989) ซึ่งต่างเกิดขึ้นในยุคสงครามเย็น

สู่เสียงต่อการละเมิดสิทธิของพระภิกษุและศิษย์วัดได้¹¹ มีผลให้เกิดคำถามว่าอะไรเป็นสาเหตุที่ทำให้วัดพระธรรมกายได้รับการปฏิบัติตั้งเป็นศัตรูของรัฐหรือเพราะแรงจูงใจที่แท้จริงแล้วเป็นเรื่องการเมือง เนื่องจากมีข่าวลือออกมาอยู่ตลอดว่าวัดพระธรรมกายเป็นฐานทางการเมืองของพรรคเพื่อไทยและกลุ่มคนเสื้อแดง การกระทำของรัฐในครั้งนี้จึงถูกมองว่าเป็นเรื่องการเมืองที่มีประเด็นความขัดแย้งระหว่างฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายต่อต้านผสมอยู่ด้วย¹²

อย่างไรก็ดี สำหรับกลุ่มผู้เห็นด้วยกับการใช้อำนาจเด็ดขาดเพื่อจัดระเบียบองค์กรสงฆ์ การสนับสนุนเกิดจากเหตุผลที่ว่า ในด้านหนึ่ง การตีความ

---

¹¹ นางอังคณา นีละไพจิตร กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติได้ให้ความเห็นว่า “กรณีของวัดพระธรรมกายมีความเชื่อของศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้อง เป็นความเชื่อเกี่ยวกับตัวบุคคล ลัทธิความเชื่อ คนที่เขาเชื่อ เราจะไปบอกว่าเขาผิด - ถูกไม่ได้ เขาจะเชื่อ - ไม่เชื่อ ห้ามไม่ได้ และในประวัติศาสตร์ การปราบปรามเกี่ยวกับศาสนา ลัทธิ เป็นเรื่องที่ยากมาก การใช้กฎหมายปกติ อย่างเช่นหมายค้น หากหมดอายุก็ขอหมายค้นใหม่ได้ และเจ้าหน้าที่ก็มีศักยภาพมากพอ ถ้าปฏิบัติการตามกฎหมายปกติอย่างเต็มที่ อย่าให้มีข่าวรั่วออกมาก่อน อีกทั้งการเข้ามาตรา 44 จะทำให้คนเกิดความกลัวว่าจะมีการใช้ความรุนแรงกับคนที่เขานับถือ และเมื่อเกิดความกลัว เขาก็ต้องปกป้องเต็มที่กับคนที่เขานับถือ และตอบโต้รุนแรงกลับมา อาจจะถึงขั้นยอมตายแทนได้” (คมชัดลึก, 22 กุมภาพันธ์ 2560)

¹² ข้อกล่าวหาว่าวัดพระธรรมกายเป็นฐานทางการเมืองของอดีตนายกรัฐมนตรีทักษิณ ชินวัตร เริ่มต้นมาจากการปรากฏขึ้นของภาพการร่วมทำบุญของทักษิณพร้อมครอบครัวที่วัดพระธรรมกายลอนดอน เมืองแนบพิล ประเทศอังกฤษ ในช่วงตุลาคม พ.ศ. 2551 หลังได้หลบหนีออกนอกประเทศเนื่องจากถูกศาลตัดสินจำคุก 2 ปี ฐานทำผิดกฎหมาย ปชช. กรณีซื้อขायที่ดินย่านรัชดาภิเษก (MGR Online, 25 ตุลาคม 2560) อย่างไรก็ดี ข้อสังเกตว่าทั้งสองมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกันมีมาตั้งแต่การถอนฟ้องคดียกยอกที่ดินบริจาคจากญาติโยมในปี 2549 ซึ่งพระธัมมชโยถูกสอบสวนในปี พ.ศ. 2542 แต่การจำหน่ายคดีเกิดขึ้นในยุครัฐบาลทักษิณ จึงมีเสียงวิพากษ์วิจารณ์ตามมาถึงการแทรกแซงจากฝ่ายการเมือง (MGR Online, 7 ธันวาคม 2559) และได้รับการตอกย้ำอีกหลายครั้งจากการที่วัดพระธรรมกายให้ความช่วยเหลือในการจัดงานบุญใหญ่ให้กับรัฐบาลยิ่งลักษณ์ (Matichon Online, 18 มีนาคม 2555) และการออกตัวปกป้องพระธัมมชโยและวัดพระธรรมกายของนายแพทย์หญิง โทจิราการ แกนน่านคนเสื้อแดง โดยมีการโพสต์เฟซบุ๊กประกาศว่าวัดพระธรรมกาย “เป็นฐานกำลังสำคัญของฝ่ายประชาธิปไตยฝ่ายคนเสื้อแดง...” อย่างชัดเจน (MGR Online, 27 กุมภาพันธ์ 2558; สุรินทร์, 2558)

คำสอนและหลักปฏิบัติของทางวัดถูกมองว่าเบี่ยงเบนจากแก่นแท้ของพระพุทธศาสนา¹³ โดยเฉพาะในเรื่องการทำทานเพื่อหวังความร่ำรวย และการสะสมบุญในลักษณะเดียวกับการสะสมทรัพย์ ซึ่งต่างจากแนวคิดที่ว่าการทำบุญเป็นไปเพื่อคลายความยึดติดในวัตถุ รวมไปถึงการนิยามว่านิพพานเป็นอัตตาหรืออนัตตา และในอีกด้านหนึ่ง ภาพลักษณ์ของวัดพระธรรมกายดูจะมีความใกล้ชิดกับมหาเศรษฐี ฝายการเมือง และการดำเนินการของภาครัฐมีมากจนน่ากังวล¹⁴ การเติบโตอย่างรวดเร็วของวัดพระธรรมกาย ประกอบไปกับความแนบแน่นอยู่กับอำนาจรัฐและฝายการเมือง ต่างมีผลให้เกิดการมองว่าคำสอนและแนวทางปฏิบัติของวัดพระธรรมกายได้รับการขยายผลต่อในเชิงกว้าง เพราะมีการใช้ประโยชน์จากกลไกรัฐ และด้วยเหตุนี้เอง วัดพระธรรมกายจึงถูกมองเป็นภัยต่อทั้งศาสนาและฝายการเมืองที่อยู่คู่ตรงข้ามผู้อุปถัมภ์วัด¹⁵

¹³ ศันสน์คดีดังกล่าวได้รับการแสดงออกอย่างแพร่หลายตลอดเวลาที่วัดพระธรรมกายได้กลายเป็นประเด็นข่าว โดยตัวอย่างได้แก่ การแสดงความเห็นทางโซเชียลมีเดียของศิลปินชื่อดัง “อู๋ บุตดาเบลส” ว่า “วัดธรรมกายบิดเบือนคำสอนพระพุทธศาสนาชัดเจนมานานแล้ว...คนโกนหัว ห่มผ้าเหลืองก็เชื่อว่าจะเป็นพระสงฆ์ทุกคน เรื่องธรรมกายนี้มันผิดเพี้ยนเยอะจนซีเกียจพิมพ์ว่ามีอะไรบ้าง ทำผิดทางโลกบุกรุกป่า ก็ว่าไปตามกฎหมาย ดันต่อสู้คดีขึ้น หนีหมาย เกณฑ์คนมาปะทะ แล้วจะมาเรียกร้องความเป็นธรรมอะไร” (โพสต์ทูเดย์, 22 กุมภาพันธ์ 2560)

¹⁴ ผศ. ดร.อภิญา เพื่องฟูสกุล ได้อธิบายมุมมองของฝายที่กังวลกับการเคลื่อนไหวของวัดพระธรรมกายว่า “ในบรรดาความเคลื่อนไหวของสำนักต่างๆ ถ้าประเมินจากแว่นตาของรัฐ รัฐอาจจะรู้สึกว่าการเคลื่อนไหวที่มีอัตราการเติบโตที่มากเกินไป เพราะเขามองแบบไกลบอล และมีลักษณะ aggressive จะเห็นได้ว่าพุทธสำนักอื่นก็เติบโต แต่เขาจะเติบโตแบบช้าๆ ไม่ได้ออกมาเป็นเชิงรุก แต่ธรรมกายพยายามใช้เชิงรุก คือต้องการให้วิธีปฏิบัติธรรมแบบธรรมกายถูกใช้ทั่วประเทศ พยายามแทรกเข้าไปในกระทรวงศึกษาธิการ เพื่อให้โรงเรียนต่างๆ นำวิธีแบบธรรมกายไปใช้ พยายามเข้าไปปล้ำลูกในการแต่งตั้งสมเด็จพระสังฆราช ทำให้คนทั่วไปรู้สึกว่าการธรรมกายเป็นองค์กรอิสระที่เกินกว่าจะควบคุมมากขึ้นทุกที ขณะที่การจะเจาะเข้าไปข้างในก็ยากมาก” (เอกพล, 2560)

¹⁵ ดูข้อถกเถียงเรื่องการตีความคำสอนของวัดพระธรรมกายที่ขัดแย้งกับพระธรรมวินัยเพิ่มเติมได้ในพระธรรมปิฎก (2542)

จึงกล่าวได้ว่าในสายตาของผู้ที่เห็นด้วยกับปฏิบัติการของฝ่ายบ้านเมือง การดำเนินการของฝ่ายรัฐถูกมองเป็นการจัดระเบียบขององค์กรทางศาสนาที่หลุดออกจากแนวทางอันควร เป็นการกระทำที่ขอบธรรมและควรสนับสนุน โดยมีข้อสมมุติฐานว่ารัฐมีอำนาจหน้าที่ในการกำกับดูแลและควบคุมศาสนา แต่ในขณะเดียวกัน ลูกศิษย์วัดและผู้ไม่เห็นด้วยกับฝ่ายรัฐกลับมองว่าการประกาศใช้ ม.44 เป็นการแทรกแซงคณะสงฆ์เพื่อหวังผลทางการเมือง โดยมีกระแสข่าวจากกลุ่มลูกศิษย์วัดและนักกิจกรรมชาวพุทธที่อ้างไปถึงประเด็นที่ว่า การปิดล้อม วัดพระธรรมกายเป็นส่วนหนึ่งของแผนยุทธศาสตร์เพื่อการทำลายล้างพระพุทธศาสนาและยึดครองประเทศโดยคนต่างศาสนา¹⁶

การเผชิญหน้าระหว่างวัดพระธรรมกายและรัฐจึงเป็นเรื่องที่มีมิติมากกว่า ข้อถกเถียงเรื่องบทบาทของศาสนา และความชอบธรรมของรัฐในการกำกับดูแล องค์กรทางศาสนาและการตีความคำสอน เพราะพระพุทธศาสนาในบริบทของไทยมีความเกี่ยวพันแนบแน่นอยู่กับระบบการปกครองและสังคม¹⁷ เช่นเดียวกับกรณีของประเทศอื่นที่ศาสนาไม่สามารถถูกแยกออกจากพื้นที่สาธารณะ และการเมืองได้อย่างเป็นอิสระจากกัน¹⁸ ในบริบทของไทยเอง แม้จะมีความคาดหวังให้ศาสนาอยู่เหนือการเมือง แต่เป็นที่เข้าใจโดยทั่วกันว่าศาสนากับการเมืองเกี่ยวพันกันและมีเส้นแบ่งบางประการอยู่ เพียงแต่ไม่มีความชัดเจนว่า

¹⁶ ดูตัวอย่างได้จาก MGR Online (13 ธันวาคม 2559) แต่ข้อมูลในลักษณะดังกล่าวมักถูกกระจายผ่านช่องทางโซเชียลมีเดีย และไม่แพร่หลายไปในสื่อประชานิยมมากสักเท่าไร

¹⁷ ในกรณีนี้ Peter Jackson (1989) เสนอว่าพุทธศาสนาให้คำอธิบายเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างปัจเจกชนกับสังคม และปัจเจกชนกับจักรวาล คำสอนจึงมักถูกนำไปใช้ในการอธิบายความยุติธรรมและความถูกต้อง และเป็นองค์ประกอบสำคัญของอุดมการณ์การปกครองและการจัดองค์กรสังคม

¹⁸ โปรดดูข้อถกเถียงที่สำคัญในเรื่องศาสนาและความเป็นสมัยใหม่ได้จาก Casanova (1994) และพิจารณาตัวอย่างเช่นในกรณีบทบาทของขบวนการอิสลามที่มีต่อการปฏิรูปการเมืองและกระบวนการประชาธิปไตยในอินโดนีเซีย (Hefner, 2000) ความสัมพันธ์ระหว่างศาสนาคริสต์นิกายเพนเทคอสต์ การต่อสู้เพื่อประชาธิปไตย ความเป็นพลเมืองในประเทศกัวเตมาลา (O’Neil, 2009) หรือกรณีของการห้ามหญิงสวมมุสลิมสวมฮิญาบในฝรั่งเศส (Bowen, 2008) เป็นต้น

เส้นแบ่งดังกล่าวถูกขีดไว้อย่างไร และวัดพระธรรมกายเป็นกรณีศึกษาสำคัญที่จะช่วยพัฒนาความเข้าใจที่มีต่อพลวัตทางสังคมการเมืองของพระพุทธศาสนาในไทยได้ดีขึ้น

นอกเหนือจากประเด็นดังกล่าวแล้ว เป็นที่น่าสนใจว่าแม้จะมีรายงานข่าววัดพระธรรมกายออกมาอย่างต่อเนื่อง แต่กลับไม่ปรากฏคำอธิบายและความพยายามที่จะเข้าใจเหตุขัดแย้ง รวมถึงมุมมองของวัดมากนัก ด้วยเหตุนี้จึงมีความจำเป็นต้องเข้าใจบริบทของความขัดแย้งและมุมมองของผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์ เพื่อเป็นฐานในการวิเคราะห์และวินิจฉัยเหตุแห่งความขัดแย้งและสร้างข้อเสนอสำหรับทางออก

ช่องว่างดังกล่าวได้จุดชนวนความสนใจของทางคณะผู้เชื่อมประสาน (Envoys) ที่ต้องการจะรับฟังและสนทนากับตัวแทนของวัดพระธรรมกายโดยไม่ต้องผ่านตัวกลางใด เนื่องด้วยข้อมูลเกี่ยวกับทางวัดจำนวนมากเป็นการกล่าวอ้างโดยบุคคลอื่นผ่านสื่อและโซเชียลมีเดีย ในขณะที่คำอธิบายโดยตรงหรือเสียงจากคนในวัดกลับไม่ค่อยมีพื้นที่ในการรับรู้ของคนภายนอกมากนัก ทางคณะจึงได้ประสานงานขอเข้าเยี่ยมและทำการเรียนรู้จากทางวัดพระธรรมกายผ่านพระอาจารย์สนิทวงศ์ และได้โอกาสเข้าเรียนรู้ในวันจันทร์ที่ 17 เมษายน 2560 โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อทำความเข้าใจพลวัตความขัดแย้งผ่านการสร้างพื้นที่สนทนาอย่างสร้างสรรค์ ไม่นำเอาทัศนคติความคิดของตนมาเป็นกำแพงขวางกั้นความเข้าใจ และดำเนินการในระดับบุคคลต่อบุคคล เพื่อสร้างจุดเชื่อมโยงบนพื้นฐานของความจริงใจ¹⁹

¹⁹ โดยทางคณะที่เดินทางไปในวันนั้นประกอบด้วย (1) พระปลัดวิศรุต ธีรสุขโธ นิสิตปริญญาโท สาขาวิชาสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล (2) พระวีระพจน์ ผลจันทร์ นิสิตปริญญาโท หลักสูตรสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (3) ดร.พัทธธีรา นาคอุไรรัตน์ สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล (4) ดร.ขันทอง วัฒนประดิษฐ์ สาขาวิชาสันติศึกษา พุทธศาสนศึกษาบัณฑิต มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (5) นายรักชาติ สุวรรณ เครือข่ายชาวพุทธเพื่อสันติภาพ (B4P) (6) นายประกริต สัตตสุข นักศึกษาปริญญาเอก สาขามานุษยวิทยาวัฒนธรรม University of Wisconsin-Madison

คณะผู้เชื่อมประสาน

คณะผู้เชื่อมประสานเป็นโครงการย่อยของโครงการพุทธศาสนากับการอยู่ร่วมกันระหว่างคนกลุ่มใหญ่และกลุ่มน้อยในสังคมไทย (“โครงการใหญ่”) ซึ่งได้รับทุนสนับสนุนกิจกรรมจาก The Religion, Politics, Conflict Desk of the Swiss FDFA ผ่านศูนย์ความมั่นคงศึกษา ETH Zurich และสถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล²⁰ โดยหนึ่งในเหตุผลการจัดตั้งมาจากข้อสังเกตที่ว่า การจัดประเภทกลุ่มด้วยศาสนา เช่น “คนพุทธ” และ “คนมุสลิม” มีข้อจำกัดที่ทำให้มองไม่เห็นพลวัตความหลากหลายภายในของกลุ่ม เพราะภายในหมู่ชาวพุทธที่เข้าร่วมกระบวนการสานเสวนาของโครงการใหญ่เองต่างมีความแตกต่างทางความคิด มุมมอง และแนวทางการปฏิบัติทางศาสนา และในหลายครั้ง ความแตกต่างดังกล่าวเป็นเหตุแห่งความขัดแย้งซึ่งสามารถขยายตัวไปเป็นปัญหาเรื้อรังได้ ด้วยเหตุนี้ กระบวนการสร้างสันติภาพจึงจำเป็นต้องมีการแยกแยะความแตกต่างทางสังคมและวัฒนธรรมเพื่อเป็นพื้นฐานการวิเคราะห์ที่เหนือไขความขัดแย้งและแปลงเปลี่ยนความขัดแย้งสู่ระบบการทำงานร่วมกันที่ตั้งอยู่บนความสัมพันธ์เชิงสร้างสรรค์ระหว่างผู้มีส่วนได้เสีย

นอกเหนือจากการเชื่อมประสานภายในกลุ่มชาวพุทธด้วยกันเองแล้ว การสร้างความเข้าใจต่อพี่น้องต่างศาสนิกเป็นเหนือไขสำคัญสำหรับการทำงาน

---

²⁰ โครงการใหญ่มีเป้าหมายในการสร้างกระบวนการสันติวิธีผ่านการประชุมสานเสวนา ทั้งในหมู่พุทธศาสนิกชนและระหว่างตัวแทนชาวพุทธและศาสนาอื่นใน ส่วนกลางและจังหวัดชายแดนภาคใต้ เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจระหว่างกัน แบ่งปันประสบการณ์การอยู่ร่วมกันอย่างสันติ ในบริบทของสังคมพหุวัฒนธรรม ตรวจสอบความคิดที่อาจกลายเป็นเหนือไขความขัดแย้ง พร้อมขับเคลื่อนแนวทางสันติวิธีที่สอดคล้องกับหลักคำสอนของพุทธศาสนา ค่านิยมของรัฐ และความรู้สึกของชาวพุทธ ทั้งในส่วนกลางและจังหวัดชายแดนภาคใต้ สามารถดูรายละเอียดเพิ่มเติม พร้อมผลการดำเนินการของโครงการในปีแรกได้ที่สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา (2559)

ของคณะผู้เชื่อมประสานด้วยเช่นกัน จากการสังเกตบทสนทนาในวงสนทนาของโครงการใหญ่ ข้อวิพากษ์วิจารณ์และความกังวลของกลุ่มคนพุทธที่มีต่อแนวทางการปฏิบัติศาสนกิจและข้อเรียกร้องเรื่องนโยบายสาธารณะของพี่น้องต่างศาสนา มักจะไม่ได้มาจากความเข้าใจในวิถีชีวิตและหลักเกณฑ์ทางศาสนา แต่เป็นการตีความตามความคิดของตนเสียเป็นส่วนใหญ่ แนวโน้มดังกล่าวชี้ให้เห็นแบ่งเขาแบ่งเราและขัดขวางการขยายพื้นที่การศึกษาหรืออย่างสร้างสรรค์ระหว่างกลุ่มพี่น้องต่างศาสนา วัตถุประสงค์ของคณะผู้เชื่อมประสานจึงได้แก่ทั้งการสร้างเชื่อมโยงระหว่างชาวพุทธส่วนกลางและชาวพุทธชายแดนใต้ และการเชื่อมประสานกับชาวพุทธและมุสลิม เพื่อสร้างช่องทางการสื่อสารบนพื้นฐานความรู้จักมักคุ้นและเชื่อใจกัน

การตั้งคณะทำงานจะประกอบไปด้วยตัวแทนจากทั้งส่วนกลางและจังหวัดชายแดนใต้ มีทั้งพระภิกษุและฆราวาส รวมถึงมีความหลากหลายของผู้เข้าร่วมกิจกรรมทั้งในด้านพื้นที่ อาชีพ สถานะทางสังคม ศาสนา เพศ และอายุ เพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงระหว่างพื้นที่ส่วนกลางและชายแดนใต้เข้าด้วยกัน และมีแนวทางในการทำงานเชิงรุก เช่น การเข้าเยี่ยมชุมชนพุทธในสามจังหวัดชายแดนใต้ และผู้มีอิทธิพลทางความคิดในส่วนกลาง เพื่อปรึกษาหารือ แลกเปลี่ยนพร้อมทำความเข้าใจความคิดของแต่ละฝ่ายผ่านการพูดคุยกันในวงสนทนาขนาดเล็กที่มีลักษณะไม่เป็นทางการ ทั้งนี้ ในระหว่างการสนทนาจะมีการบันทึกประเด็นสำคัญที่เป็นประโยชน์ต่อการสร้างความเข้าใจในหมู่ชาวพุทธ ก่อนจะคัดกรองข้อมูลที่อาจส่งผลเสียต่อผู้เข้าร่วมการสนทนาออก และเลือกนำเสนอที่เป็นประโยชน์ไปสรุปความพร้อมนำไปถ่ายทอดผ่านช่องทางการสื่อสาร เช่น โซเชียลมีเดีย หรือผลงานทางวิชาการ เพื่อสร้างการรับรู้ต่อสาธารณะในวงกว้างต่อไป

มุมมองของคนในต่อความขัดแย้ง

ความขัดแย้งระหว่างรัฐและวัดพระธรรมกายเกิดขึ้นภายใต้บริบทสองบริบท ประการหนึ่งคือ แนวโน้มการเผชิญหน้าระหว่างอาณาจักรและศาสนจักรซึ่งพัฒนาขึ้นมาอย่างเด่นชัดภายหลังการขึ้นสู่อำนาจของคณะรักษาความสงบแห่งชาติ (คสช.)²¹ และสอง ความกังวลที่ขยายตัวอย่างกว้างขวางภายในคณะสงฆ์และกลุ่มชาวพุทธที่เชื่อว่าพระพุทธศาสนากำลังเข้าสู่ยุคเสื่อมถอยเพราะเผชิญปัญหาทั้งภายนอกและภายในที่มาพร้อมกับการเปลี่ยนแปลงของโลกในปัจจุบัน²² อย่างไรก็ตาม กระบวนการต่อสู้ต่อรองกันระหว่างฝ่ายรัฐและคณะสงฆ์ และความพยายามปรับตัวของคณะสงฆ์ต่อความท้าทายที่มาจากการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรม มุมมองของคนในดูจะเป็นสิ่งที่

²¹ แม้การกระทบกระทั่งกันระหว่างฝ่ายรัฐและคณะสงฆ์จะมีมาโดยตลอด โดยเฉพาะตั้งแต่ปี 2540 เป็นต้นมา จากการเคลื่อนไหวของคณะสงฆ์เพื่อเรียกร้องกระทรวงพุทธศาสนา และการบัญญัติให้พุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติหลายครา รวมถึงความขัดแย้งในเรื่องการแต่งตั้งสมเด็จพระพุฒาจารย์ (เกี่ยว อุปเสโณ) เป็นผู้ปฏิบัติหน้าที่แทนสมเด็จพระสังฆราช แต่เหตุรัฐประหาร 2557 เป็นจุดเริ่มต้นการเผชิญหน้ากันอย่างมีนัยสำคัญ เพราะรัฐบาล คสช. ได้เริ่มนโยบายในการปฏิรูปศาสนาที่ทางคณะสงฆ์มองว่าเป็นการแทรกแซงโดยตรง นับตั้งแต่การแต่งตั้งคณะกรรมการปฏิรูปแนวทางและมาตรการปกป้องพิทักษ์กิจการพระพุทธศาสนา (“คณะกรรมการปฏิรูปศาสนา”) การชะลอและปฏิเสธการเสนอชื่อสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (ช่วง วรปุณฺโญ) ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชขึ้นเป็นพระสังฆราช การสอบสวนสมเด็จพระนิคฺติกรครอบครองรถดัดประกอบ และการเสนอให้มีการตรวจสอบบัญชีและการเงินวัด เป็นต้น โดยกรณีวัดพระธรรมกายถูกมองเป็นส่วนหนึ่งของแนวทางการดำเนินการดังกล่าวของภาครัฐ

²² โดยปกติแล้ว ข้อถกเถียงเรื่องภัยพระพุทธศาสนามักตั้งอยู่บนข้อสมมุติฐานว่า ภัยภายนอกมาจากการรุกรานจากศาสนาอื่น เช่น คริสต์ศาสนาในยุคกลางรัตนโกสินทร์และสงครามเย็น หรือการขยายตัวของอิสลามในไทย ขณะที่ในส่วนของภัยภายในจะเป็นเรื่องการไม่รักษาพระวินัยของพระภิกษุ และพฤติกรรมเบี่ยงเบนจากเนื้อหาสาระที่แท้จริงของพุทธศาสนาของชาวพุทธ การศึกษาของคณะสงฆ์ไม่มีประสิทธิภาพในการสร้างบุคลากรที่มีคุณภาพ กฎหมายคณะสงฆ์ไม่ตอบสนองต่อการปกครองและกิจการคณะสงฆ์อย่างแท้จริง และการละเลยจากภาครัฐเป็นสิ่งสำคัญ โดยสามารถดูรายละเอียดของข้อถกเถียงเหล่านี้ในเบื้องต้นได้ที่พระธรรมปิฎก (2545)

ขาดหายไปจากคำอธิบายปรากฏการณ์ดังกล่าว โดยเฉพาะในกรณีของวัดพระธรรมกาย เพราะสมการความขัดแย้งไม่ได้มีเพียงมุมมองของรัฐ แต่ยังประกอบไปด้วยมุมมองของคณะสงฆ์ส่วนกลางและกลุ่มคนพุทธที่มองว่าตนเป็นคู่ขัดแย้งของรัฐด้วยเช่นกัน

เพื่อเป็นการรับฟังมุมมองและทัศนคติของคนใน การเข้าเรียนรู้ที่วัดพระธรรมกายของทางคณะได้เริ่มต้นด้วยการรับฟังการนำเสนอของพระดร.มหาสมชาย ฐานวุฑฺโฒ (พระมหาสมชาย) ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดพระธรรมกาย ด้านการศึกษาและเผยแผ่ โดยเนื้อหาการนำเสนอเป็นภาพรวมสถานการณ์พระพุทธศาสนาในสังคมไทยผ่านการเปลี่ยนแปลงสภาพลักษณะของพระภิกษุและความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชน จนไปถึงแนวทางในการทำงานด้านการเผยแผ่ของทางวัดพระธรรมกาย โดยการนำเสนอสามารถแบ่งออกเป็นหัวข้อหลักได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสภาพลักษณะของวัดและพระภิกษุในสังคมไทย และแนวทางโอกาส ข้อจำกัด เป้าหมาย และความหวังในการทำงานของวัดพระธรรมกาย โดยมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

จากศูนย์กลางความรู้ จิตวิญญูณ และศีลธรรม สู่ “ลัทธิเคาท์พัวเหลือ้ง”

พระมหาสมชายเสนอว่าการจะทำความเข้าใจภูมิทัศน์พระพุทธศาสนาไทยในปัจจุบันนั้น จำเป็นต้องพิจารณาถึงพลวัตการเปลี่ยนแปลงขององค์ประกอบสำคัญสามประการ อันได้แก่ **พระภิกษุ คณะสงฆ์ และความสัมพันธกับชุมชน** ในเวลานี้ สถานะทางสังคมของพระได้ถดถอยลงจากเดิมมาก เพราะในสมัยก่อนพระสงฆ์ได้รับการนับถือว่ามีที่สูงส่ง มีพลัง และมีความศักดิ์สิทธิ์ และการรับรู้ดังกล่าวซึ่มลึกลงในธรรมเนียม ประเพณี และจิตใต้สำนึกของผู้คนในสังคม อันเป็นผลมาจาก 2 ขาหยัง ได้แก่ หนึ่ง การที่วัดเป็นแหล่งความรู้ทั้งทางโลกและทางธรรม มีความเป็นมวลชน กระจายอยู่ทั่วไป และมี

สถานภาพเป็นผู้ให้ ดังนั้นคนจึงยอมรับพระในฐานะผู้นำด้านความรู้และจิตวิญญาณ และสอง ด้วยศิลาจารวัตรและความรู้ด้านสมาธิของพระภิกษุ ภาพลักษณ์ของพระจึงเป็นผู้ทรงศีลและมีความศักดิ์สิทธิ์

อย่างไรก็ดี ภาพลักษณ์ดังกล่าวเปลี่ยนไปจนกลายเป็นความเคารพนับถือพระภิกษุตามธรรมเนียมประเพณี หรือ “ลัทธิเคารพผ้าเหลือง” แต่เพียงเท่านั้น เพราะแม้พระภิกษุยังคงบทบาทผู้รักษาความรู้ทางธรรม แต่สถาบันการศึกษาและบุคลากรจากฝ่ายคฤหัสถ์ได้แย่งชิงบทบาทและความเป็นผู้นำความรู้ด้านสรรพวิชาแทนที่วัดและพระ พระมหาสมชายตั้งข้อสังเกตว่า แม้ประชากรพระสงฆ์ในปัจจุบันจะมีกว่าสามแสนรูป²³ แต่จำนวนพระที่พูดแล้วปัญญาชนฟัง ยังไม่ทราบว่าจะมีถึงร้อยละหนึ่งของจำนวนพระทั้งหมด หรือคิดเป็นสามพันรูปได้หรือไม่ และในหลายครั้ง พระสงฆ์เองยังต้องไปเรียนเรื่องทางโลกกับฆราวาสในมหาวิทยาลัย กระบวนการดังกล่าวสะท้อนความหมายที่เปลี่ยนแปลงของการบวช เพราะการบวชในสมัยก่อนมีเหตุผลหลักต้นสำคัญคือ ความศรัทธา แต่ในปัจจุบันการบวชเป็นเรื่องของโอกาสทางสังคม คนจำนวนมากตัดสินใจบวชเนื่องจากมองว่าการบวชเป็นช่องทางการศึกษา²⁴ และต้องยอมรับว่า ในหลายกรณี หลายคนมาบวชเพราะไม่รู้จะไปไหน ด้วยเหตุนี้ วัตรปฏิบัติของพระสงฆ์จึงหย่อนยานและนำไปสู่สภาวะการณ์ที่คนทั่วไปมองพระด้วยสายตาไม่ไว้วางใจ

²³ จากการนำเสนอผลสถิติจากการสำรวจจำนวนพระสงฆ์และสามเณรทั่วประเทศที่รวบรวมโดยสำนักงานเจ้าคณะและสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด พบว่าในปี พ.ศ. 2557 มีจำนวนพระ 290,015 รูป และสามเณร 58,418 รูปรวมทั้งสิ้น 348,433 รูป สามารถดูรายละเอียดของสถิติแยกตามจังหวัดและนิกายจากรีวารณ (2559)

²⁴ การที่ความเป็นพระมีประโยชน์ต่อโอกาสชีวิตและการศึกษา รวมถึงการเลื่อนชั้นทางสังคม ไม่ใช่เรื่องที่เพิ่งเกิดขึ้น เนื่องด้วยวัดเคยมีบทบาทเป็นศูนย์กลางและให้บริการทางการศึกษาทั้งทางโลกฆราวาสและทางธรรมโดยไม่คิดค่าเล่าเรียน จึงทำให้ลูกชาวบ้านสามารถเคลื่อนย้ายจากชนบทอันห่างไกลสู่หน้าที่การงานในระบบราชการได้ ดู Wyatt (1994)

เช่นเดียวกับการเปลี่ยนแปลงสถานภาพพระภิกษุ พระมหาสมชายมองว่าการปกครองคณะสงฆ์และความสัมพันธ์ระหว่างวัดและชุมชนมีพัฒนาการที่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสโลก ซึ่งมาพร้อมกับทั้งโอกาสและข้อจำกัด ในอดีตแนวทางการจัดการคณะสงฆ์อิงอยู่กับแนวคิดที่ว่า “ค่าของคนอยู่ที่ผลของงาน” และด้วยการที่วัดต่างอยู่กันอย่างเป็นอิสระ มีธรรมเนียมการเคารพผูกพันกันตามสายอุปัชฌาย์อาจารย์ การปกครองจึงเป็นไปตามความรู้ความสามารถ ดังนั้นถ้าพระเถระรูปใดมีศักยภาพด้านปริยัติและปฏิบัติ ท่านจะมีลูกศิษย์และวัดในสายปกครองมาก แต่หลังจากการนำเอากฎหมายปกครองคณะสงฆ์มาปฏิบัติใช้ แม้จะเกิดข้อดีที่ว่าระเบียบปฏิบัติของคณะสงฆ์ทั่วประเทศมีความเป็นเอกภาพมากขึ้น และมีการจัดตั้งองค์กรคณะสงฆ์ที่ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการ และได้รับการอุปถัมภ์จากรัฐ เช่น มหาเถรสมาคม แต่โครงสร้างการปกครองใหม่ได้สร้างค่านิยมที่ให้ความสำคัญกับการแสวงหายศศักดิ์ที่ไม่ได้มาจากการสร้างผลงานอย่างแท้จริง เพราะสถานะเหล่านั้นกลับเป็นผลมาจากความใกล้ชิดผู้ใหญ่ ในขณะที่เดียวกัน การมีกฎหมายปกครองคณะสงฆ์และองค์กรสงฆ์ที่ถูกควบคุมดูแลโดยระบบราชการยังเปิดช่องให้อำนาจรัฐสามารถเข้ามาครอบงำคณะสงฆ์ได้มากขึ้นด้วยเช่นกัน

การครอบงำคณะสงฆ์โดยรัฐเป็นแนวโน้มที่ดูหมองว่านับวันจะยิ่งแสดงความชัดเจนมากยิ่งขึ้น พระมหาสมชายยกกรณีการอภิปรายในสภาปฏิรูป

แห่งชาติ (สปช.) ในเรื่องการเก็บภาษีวัดและพระในช่วงที่ผ่านมา²⁵ เป็นตัวอย่างสนับสนุนข้อสมมุติฐานที่ว่าพระภิกษุและมหาเถรสมาคมมีภาพลักษณ์ติดลบในสายตาสาธารณชน ดังนั้นจึงมีคนบางกลุ่มเรียกร้องให้ฝ่ายบ้านเมืองเข้ามาจัดการ อย่างไรก็ตาม การที่จะให้โยมที่แม้กระทั่งศิลาห้า เช่น การดื่มสุรายังไม่สามารถรักษาได้มาทำหน้าที่บริหารจัดการวัด นับเป็นเรื่องที่ไม่ควรเป็นที่น่าสนใจว่าแทนที่ชาวพุทธจะขึ้นมาคัดค้านการอภิปรายจ้วงจาบคณะสงฆ์และมหาเถรสมาคมอย่างรุนแรงและพยายามออกกฎหมายมาแทรกแซงการปกครองคณะสงฆ์ดังกล่าว กลับไม่มีเสียงต่อต้านอันใดเลย พระมหาสมชายถามว่าทำไมสภาปฏิรูปแห่งชาติ (สปช.) ไม่อภิปรายศาสนาอื่นบ้าง ทำไมต้องมาตั้งแง่กับศาสนาพุทธที่มีศาสนิกเป็นประชากรมากกว่าร้อยละเก้าสิบสี่ของประชากรทั้งประเทศ²⁶ ภาพที่เกิดขึ้นสะท้อนให้เห็นว่าคณะสงฆ์ได้รับความเกรงใจจากฝ่ายรัฐน้อยลง เพราะเมื่อ 20 - 30 ปีที่แล้ว เมื่อมหาเถรสมาคมขอความร่วมมือจากรัฐ เช่น การปรับแก้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ในปี พ.ศ. 2535

²⁵ ข้อเสนอในการจัดเก็บภาษีพระและวัดมีที่มาหลังสภาปฏิรูปแห่งชาติ (สปช.) ลงมติเห็นชอบรายงานสรุปผลการศึกษาและข้อเสนอของคณะกรรมการปฏิรูปแนวทางและมาตรการปกป้องพิทักษ์กิจการพระพุทธศาสนา ซึ่งมีนายไพฑูริย์ นิตติตะวัน เป็นประธาน เมื่อวันที่ 28 เมษายน 2558 โดยข้อเสนอประกอบไปด้วย (1) ให้มีการจัดการทรัพย์สินของวัดและพระภิกษุ (2) เสนอให้แก้กฎหมายมหาเถรสมาคม ฉบับที่ 24 (พ.ศ. 2541) ว่าด้วยการแต่งตั้งถอดถอนพระสังฆาธิการ (3) ปฏิบัติตามพุทธบัญญัติ ห้ามมีการบิดเบือนหรือแอบอ้างพระธรรมวินัย (4) ปฏิรูปการศึกษาของคณะสงฆ์ให้ทันเหตุการณ์ ซึ่งชาวดังกล่าวได้นำไปสู่การออกมาตอบโต้ของคณะสงฆ์ส่วนกลาง โดยพระเมธีธรรมาจารย์ (ประสาร จันทสาโร) รองอธิการบดีฝ่ายประชาสัมพันธ์และเผยแผ่ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ได้ทำหนังสือเรื่อง “การเตรียมกฎหมายเก็บภาษีพระและตรวจสอบทรัพย์สินของวัด” พร้อมแบบตอบรับแสดงความคิดเห็นที่พร้อมส่งให้นายกรัฐมนตรี ถึงเจ้าคณะพระสังฆาธิการทั่วประเทศ เพื่อให้มีการแสดงออกถึงความไม่เห็นด้วย (Matichon Online, 26 พฤษภาคม 2558)

²⁶ จากการสำรวจสภาวะทางสังคม วัฒนธรรม และสุขภาพจิต (ความสุข) คนไทย เมื่อปี พ.ศ. 2557 สัดส่วนของประชากรอายุ 13 ปีขึ้นไป จำแนกตามการนับถือศาสนา จะมีอัตราส่วนดังต่อไปนี้ พุทธ 94.6% อิสลาม 4.2% คริสต์ 1.1% และอื่นๆ 0.1% (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2558)

ทางรัฐก็ได้ดำเนินการตามขอ ถ้าจะพิจารณาถึงปัจจัยที่มีผลต่อความมั่นคงของพระพุทธศาสนาในปัจจุบัน พระมหาสมชายมองว่าเราต้องทำความเข้าใจปัจจัยภายนอกและภายในที่ทางคณะสงฆ์กำลังเผชิญอยู่ เหตุผลสำคัญหนึ่งที่ทำให้คณะสงฆ์อ่อนแอจากภายในมาจากการที่คณะสงฆ์โดดเดี่ยวตนเองออกจากชาวพุทธ ในยุคสังคมการเกษตร วัดคือศูนย์กลางของชุมชน เป็นทั้งโรงเรียน ที่พักคนเดินทาง ที่จัดกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ฯลฯ พระไม่ต้องทำหน้าที่ชวนคนเข้าวัด เพราะชาวบ้านเขามาวัดอยู่แล้ว แต่ในยุคอุตสาหกรรมประชาชนมีการย้ายถิ่นฐานกันมาก เช่น มาเรียนหนังสือและหางานทำในเมือง ในชนบทขาดคนหนุ่มสาว วัดจึงอ่อนกำลัง ส่วนในตัวเมืองมีคนอยู่อาศัยรอบวัดมากแต่ไม่คุ้นเคยกับพระ จึงไม่เข้าวัด บางวัดมีคนอยู่รอบวัดในรัศมี 2 กิโลเมตรนับแสนคน แต่วันพระมีคนเข้าวัดไม่ถึง 10 คน พระปรับตัวตามสภาพสังคมไม่ทัน ทำให้พระและวัดเหินห่างจากประชาชน จึงอ่อนกำลังลง ประกอบกับการขยายตัวเชิงรุกของศาสนาอื่นอย่างมาก²⁷ มีพระมหาสมชายมองข้อจำกัดที่คณะสงฆ์กำลังเผชิญอยู่คือ การขาดทั้งกำลังบุคลากร กำลังความรู้ และกำลังทรัพย์ จึงทำให้ขาดพลัง ไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพราะปัญหาที่มีอยู่เป็นเรื่องที่ต้องได้รับการแก้ไขอย่างเกะติด ต้องอาศัยทั้งองค์ความรู้ กำลังคน และกำลังทรัพย์ โครงสร้างการปกครองคณะสงฆ์ไม่ได้มีการปรับตัวให้สามารถตอบสนองต่อสถานการณ์ได้อย่างเหมาะสม การดำเนินการที่เป็นอยู่ในปัจจุบันจึงเป็นเพียงแค่การประคองรักษาสภาพเดิม ไม่ใช่การพัฒนาหรือเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญ

²⁷ ความกังวลต่อกระแสการก่อการร้ายสากล เหตุการณ์ความไม่สงบในชายแดนใต้ และการขยายตัวของศาสนาอิสลามในประเทศ มีผลต่อความตึงเครียดระหว่างชาวพุทธและมุสลิมในไทย โดยในรอบหลายปีที่ผ่านมา ได้มีการประท้วงการก่อสร้างมัสยิดและนิคมอุตสาหกรรมฮาลาลในภาคเหนือและอีสาน รวมถึงการแสดงออกเชิงสัญลักษณ์และทางวาจาผ่านช่องทางสื่อสาร เช่น โซเชียลมีเดีย โดยมีเนื้อหาต่อต้านและเชิงก้าวร้าว ดู นิธิ (2559) และประชาไท (30 ตุลาคม 2558)

สาเหตุหนึ่งที่คุณสงฆ์ไม่ได้ตระหนักถึงภัยอันจะเกิดจากความเห็นห่างระหว่างประชาชนกับพระมาจากการที่เศรษฐกิจโดยรวมของประเทศดีขึ้นมาก อาหารบิณฑบาตและปัจจัยทำบุญมีเพิ่มขึ้นอย่างมาก ทำให้พระภิกษุไม่รู้รู้สึกเดือดร้อน จึงมองไม่เห็นภัยใหญ่ในอนาคต และเมื่อองค์ประกอบทั้งสาม ได้แก่ พระภิกษุ คณะสงฆ์ และความสัมพันธ์กับชุมชนต่างอ่อนกำลังลง พระพุทธศาสนาจึงอ่อนแรงลงด้วยเช่นกัน ทำให้เมื่อมีผู้มาโจมตีคณะสงฆ์ ชาวพุทธจึงไม่รู้สึกลัวว่าเป็นหน้าที่ของตนที่จะลุกขึ้นมาปกป้อง เพราะคณะสงฆ์โดดเดี่ยวตนเองออกจากชาวพุทธ ทำให้ไม่มีพลังพอที่จะต่อสู้กับภัยคุกคามได้

อนาคตของชาวพุทธในฐานะคนกลุ่มน้อย

ในทัศนะของพระมหาสมชาย ชาวพุทธต้องรวมพลังเพื่อฟื้นฟูพระพุทธศาสนา และต้องทำงานด้วยการเผยแผ่เชิงรุก พระพุทธศาสนาจึงจะอยู่รอดได้จากตัวเลขประมาณการที่พระมหาสมชายได้นำเสนอ เมื่อ 200 ปีก่อนพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีศาสนิกมากที่สุดในโลก แต่ในปัจจุบัน จำนวนชาวพุทธเมื่อเทียบกับศาสนิกอื่นกลับลดน้อยลงมาก โดยจากสถิติที่นำเสนอ ชาวคริสต์มีจำนวนกว่า 2,300 ล้านคน มุสลิม 1,600 ล้านคน ฮินดู 900 ล้านคน พุทธ 500 ล้านคน และผู้ที่ตอบว่านับถือศาสนาอื่นหรือเป็นคนไม่มีศาสนาอีกจำนวน 1,800 ล้านคน²⁸ จึงเห็นได้ว่าชาวพุทธกลายเป็นคนกลุ่มน้อยในบรรดาศาสนิกของศาสนาอื่น และมีแนวโน้มว่าจำนวนชาวพุทธก็จะลดลงไปเรื่อยๆ

²⁸ แต่ข้อมูลจากการเก็บรวบรวมสถิติประชากรจากรายงานการสำรวจสำมะโนประชากรแบบสำรวจและทะเบียนประชากรกว่า 2,500 รายการทั่วโลกของสถาบันวิจัย Pew (Pew Research Center) พบว่าในปี ค.ศ. 2010 จำนวนประชากรโลกแบ่งแยกตามศาสนามีจำนวนและสัดส่วนต่อประชากรทั้งหมด มีดังนี้ คริสต์ 2,200 ล้านคน (หรือร้อยละ 31.5 ของประชากรโลก) มุสลิม 1,600 ล้านคน (ร้อยละ 23.2) ฮินดู 1,000 ล้านคน (ร้อยละ 15) พุทธ 500 ล้านคน (ร้อยละ 7.1) และยิว 14 ล้านคน (ร้อยละ 0.2) ในขณะที่ประชากรอีกกว่า 400 ล้านคน (ร้อยละ 5.9) นับถือลัทธินอกศาสนา 58 ล้านคน (ร้อยละ 0.8) นับถือศาสนาอื่นๆ เช่น ซิกข์ เซน ซินโต เต๋า โซโรอัสเตอร์ ฯลฯ และแสดงตนว่าไม่นับถือศาสนาอีก 1,100 ล้านคน (ร้อยละ 16.3) (Pew, 2012)

พระมหาสมชายตั้งคำถามว่า ด้วยสถิติดังกล่าว ประเด็นสำคัญที่ชาวพุทธควรทบทวนเพ่งเล็งแก้ไขจึงอยู่ที่ว่า เราจะต้องทำอะไร ชาวพุทธที่เหลืออยู่เพียง 500 ล้านคนทั่วโลกจะสามารถรวมกำลังเผยแผ่พระพุทธศาสนาสู่ชาวโลกอีก 6 พันกว่าล้านที่เหลือได้ เป็นที่น่าสนใจว่าในขณะนี้ทั่วโลกกำลังให้ความสนใจต่อพระพุทธศาสนาเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะในหมู่คนที่มีความรู้ เพราะมีงานวิจัยทางวิทยาศาสตร์ที่แสดงให้เห็นถึงประโยชน์ของการนั่งสมาธิ และมีคณะแพทย์ออกมาแนะนำให้คนใช้นั่งสมาธิ ถึงขนาดมีการประมาณการว่ามีชาวอเมริกันนับสิบล้านคนนั่งสมาธิทุกวัน แต่พระพุทธศาสนาขาดองค์กรที่ทำงานเผยแผ่เชิงรุกไปสู่ชาวโลกอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น วัดพระธรรมกายจึงให้ความสำคัญกับการขับเคลื่อนเรื่องสมาธิอย่างมาก เพราะเล็งเห็นว่ากิจกรรมดังกล่าวเป็นแก่นของศาสนา และช่วยทำนุบำรุงและฟื้นฟูพระพุทธศาสนาให้มีความหมายต่อชีวิตของคนในปัจจุบันได้²⁹

พระมหาสมชายได้ยกกรณีตัวอย่างจากไต้หวันในปี พ.ศ. 2492 ไต้หวันมีชาวพุทธเพียงแค่ร้อยละ 1 ของจำนวนประชากรทั้งหมด และที่เหลือนับถือคริสต์ศาสนา ลัทธิเต๋า หรือไหว้เจ้า เพราะผู้นำประเทศซึ่งคือนายพลเจียงไคเช็คและต่อมาผู้สืบทอดตำแหน่งคือลูกชาย เจียงจิงกั๋ว ต่างเป็นคริสต์และปกครอง

---

²⁹ พระอาจารย์สมชายยกตัวอย่างการพาดหัวข่าวของนิตยสาร TIME หนึ่งในนิตยสารข่าวรายสัปดาห์ยอดนิยมในสหรัฐอเมริกา มาแสดงให้เห็นถึงการตื่นตัวต่อพุทธศาสนาในหมู่ชาวอเมริกัน โดยหน้าปกของนิตยสาร TIME ฉบับวันที่ 13 ตุลาคม 2540 มีการนำพระเอกชื่อดัง Brad Pitt ซึ่งเพิ่งแสดงบทบาทในหนังเรื่อง Seven Years in Tibet มาขึ้นปก พร้อมพาดหัวว่า “America’s Fascination with Buddhism” หรือแปลได้ว่า “การตื่นตัวของสังคมอเมริกาต่อพระพุทธศาสนา” และฉบับวันที่ 23 ตุลาคม 2546 มีดาราดังชื่อ Heather Graham มาเป็นแบบขึ้นปกในทำนองทำสมาธิพร้อมการพาดหัวว่า “The Science of Meditation” หรือ “วิทยาศาสตร์ของการปฏิบัติสมาธิ” โดยพระอาจารย์สมชายได้เพิ่มเติมว่านิตยสาร TIME ฉบับวันที่ 4 สิงหาคม 2546 ได้สัมภาษณ์นางฮิลลารี คลินตัน อดีตสตรีหมายเลขหนึ่ง และนายอัล กอร์ อดีตรองประธานาธิบดีในเรื่องสมาธิและการปฏิบัติสมาธิของทั้งคู่ด้วย

ประเทศอยู่กว่า 40 ปี พระมหาสมชายเล่าว่าสถานะความเป็นคนกลุ่มน้อยของชาวพุทธและนับถือศาสนาที่แตกต่างจากผู้ปกครองประเทศ ทำให้การเป็นชาวพุทธในยุคนั้นเป็นเรื่องน่าอาย ไม่สามารถบอกให้ใครรู้ได้อย่างเปิดเผย และถ้าเป็นข้าราชการ หน้าที่การงานจะไม่ก้าวหน้าถ้าประกาศตนให้คนอื่นรู้ว่าตนเป็นคนพุทธ

อย่างไรก็ดี พระมหาสมชายได้เล่าว่าสถานการณ์ดังกล่าวได้ถูกเปลี่ยนไปจากความพยายามในการทำงานของกลุ่มชาวพุทธในไต้หวัน ปัจจุบันประชากรกว่าร้อยละ 80 ของไต้หวันเป็นพุทธศาสนิกชน และการเป็นชาวพุทธกลายเป็นเรื่องที่มีเกียรติ สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวอย่างชัดเจนได้แก่การที่ประธานาธิบดีของไต้หวันต้องไปหาและขอขมาพระเถระผู้มีชื่อเสียงถึงวัดเมื่อตนได้มีการกระทำความผิด และให้มีการถ่ายทอดเหตุการณ์ดังกล่าวทั่วประเทศ เพื่อให้ประชาชนยกโทษให้ โดยภาพดังกล่าวเป็นผลมาจากการทำงานอย่างต่อเนื่องและยาวนานของคณะสงฆ์และชาวพุทธไต้หวัน³⁰ และแม้ว่าความนิยมในพระพุทธศาสนาและจำนวนวัดจะเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง แต่ละวัดจะไม่ขัดกันเอง และมุ่งมั่นดำเนินงานในสิ่งที่ตนถนัด มีผลให้ภาพลักษณ์โดยรวมของพระพุทธศาสนาดี ประชาชนมองว่าวัดมีผลงานหลากหลาย เพราะธรรมชาติของคนมีความชอบต่างกันไป เมื่อวัดต่างๆ มีกิจกรรมที่หลากหลายตามความถนัดของตน ทำให้ประชาชนเลือกเข้าวัดแบบที่ตนชอบได้ และทำให้คนหันมานับถือพระพุทธศาสนามากขึ้น ท้ายที่สุด ทั้งวัดใหญ่วัดเล็กทุกวัดเจริญก้าวหน้าพร้อมไปกับความก้าวหน้าของพระพุทธศาสนาโดยรวมของไต้หวัน

³⁰ พระอาจารย์สมชายยกตัวอย่างสี่วัดใหญ่ในไต้หวัน ซึ่งแต่ละวัดมีความเชี่ยวชาญและโดดเด่นในแนวทางของตน โดยวัดทั้งสี่นี้ได้แก่ (1) วัดฝอกงชาน เต้นเรื่องการเผยแผ่ (2) วัดฝากู่ชาน เต้นเรื่องการศึกษา (3) วัดจงไถฉานชื่อ เต้นเรื่องทำสมาธิ และ (4) วัดฉือจี้ เต้นเรื่องสังคมสงเคราะห์ และการขยายตัวของพระพุทธศาสนาในไต้หวันมีส่วนให้เกิดการพัฒนาวัดใหม่ๆ ที่มีบทบาทโดดเด่นตามมาด้วยเช่นกัน สำหรับประวัติพุทธศาสนาในไต้หวันและความเกี่ยวข้องระหว่างองค์กรศาสนาและการเมือง ดู Jones (1999) และ Laliberté (2004)

ดังนั้น พระมหาสมชายจึงเสนอว่าถ้าจะมองทางเดินต่อไปของพุทธศาสนาอนาคตจะอยู่ที่การร่วมมือกันระหว่างภาคส่วนต่างๆ ของพระพุทธศาสนา เพื่อทำงานเผยแผ่ไปทั่วโลก โดยใช้กรณีของไต้หวันเป็นต้นแบบ และทำงานเผยแผ่ในรูปแบบที่ตนถนัด พร้อมขยายระดับจากท้องถิ่นไปจนถึงระดับโลก แต่ละฝ่ายจะต้องชวนขยายสร้างผลงานให้เป็นที่ประจักษ์ และเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ไม่ถือเอาถือเรา มีเป้าหมายร่วมกันคือให้ชาวโลกอีกหกพันกว่าล้านคนได้ลิ้มรสแห่งพระธรรม จะมีประโยชน์อะไรกับการทะเลาะโจมตีกันเอง จนประชาชนเบื่อหน่าย เลิกนับถือพระพุทธศาสนา โดยผู้นำองค์กร ทั้งวัด มูลนิธิ สมาคม หรือองค์กรประเภทอื่นๆ ต้องปรับทัศนคติของตนเพื่อให้เกิดเอกภาพทางความเข้าใจที่ว่าพุทธบริษัท 4 ต้องเป็นหนึ่งเดียวกัน เหมือนดวงตะวันที่มีดวงเดียว การขับเคลื่อนจึงจะมีพลังพอสำหรับการเปลี่ยนแปลง เหมือนตั้งพุทธพจน์ที่ว่า “สุขา สงฆสส สามคคี” หรือ “ความสามัคคีของหมู่ทำให้เกิดสุข”

“วัดพระธรรมกายเป็นเหยื่อความสำเร็จของตนเอง”

มุมมองของคนในต่อความขัดแย้งเป็นองค์ประกอบสำคัญสำหรับการทำความเข้าใจพลวัตความขัดแย้ง เพราะไม่เพียงแต่จะช่วยให้เห็นถึงช่องว่างที่ปรากฏอยู่ในความเข้าใจระหว่างผู้มีส่วนได้เสียและมิติที่หลากหลายของปรากฏการณ์ แต่ยังมีส่วนช่วยสร้างความเข้าใจในการเปลี่ยนแปลงความขัดแย้งดังกล่าวด้วย โดยในกรณีของวัดพระธรรมกาย คำอธิบายต่อต้านวัดมักเป็นเรื่องของการเบี่ยงเบนจากพระธรรมวินัยและแก่นแท้ศาสนา ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของคำสอน หลักปฏิบัติ และความเกี่ยวพันทางการเมือง ซึ่งในทัศนะของพระมหาสมชาย การโจมตีที่เกิดขึ้นต่อวัดพระธรรมกายมาจากการเติบโตอย่างรวดเร็วของทางวัด เพราะจากความทรงจำของท่าน การโจมตีวัดเกิดขึ้นครั้งแรก

เมื่อมีการซื้อที่ดินกว่า 2,000 ไร่ เพื่อขยายวัดในช่วงปี พ.ศ. 2531³¹ ทั้งที่ตอน
ท่านบวชในปี พ.ศ. 2528 ท่านเห็นว่าวัดได้รับแต่คำชื่นชมจากสังคม

พระมหาสมชายเห็นว่าหากในประเทศไทยมีวัดที่ตั้งใจทำงานและเติบโต
เร็วจนมีขนาดใหญ่อย่างวัดพระธรรมกายอยู่สัก 4 - 5 วัดเหมือนที่ได้เห็น
การโจมตีวัดพระธรรมกายจะไม่หนักหน่วงเช่นนี้ ท่านเข้าใจว่าเป็นเพราะ
ในประเทศไทยมีวัดพระธรรมกายประสบความสำเร็จเร็วและมีขนาดใหญ่มาก
เพียงวัดเดียว จึงดูเด่นและเป็นเป้าโจมตีได้ง่าย โดยส่วนตัวแล้ว ท่านเข้าใจว่า
ประเด็นการโจมตีมีอยู่สองเรื่องหลัก ได้แก่ คำสอนและการทำบุญ
โดยประการหลังเป็นเพราะคนมักมองว่าวัดบอกบุญเยอะจนคนหมดตัว ทั้งนี้
พระมหาสมชายเชื่อว่าการแก้ความหวาดระแวงที่มีต่อทางวัดต้องเริ่มที่
การสร้างความสำเร็จของสังคม เพราะช่องว่างทางความเข้าใจที่เกิดขึ้นนั้น
เป็นผลมาจากความไม่เข้าใจเป็นหลัก

หนึ่งในข้อสมมุติฐานเพื่ออธิบายความไม่พอใจต่อทางวัดที่พระมหา
สมชายได้ยกขึ้นได้แก่ ความสับสนที่คนทั่วไปมีต่อแนวทางการทำงานของ
ทางวัด เนื่องด้วยทางวัดดำเนินการตามหลัก “อนุรักษ์ขนานด้านคำสอน แต่เป็น
เสรีนิยมในด้านวิธีการเผยแผ่” โดยในด้านคำสอน ทางวัดอ้างอิงพระไตรปิฎก
เป็นสำคัญ และไม่มียุบายสนับสนุนเครื่องรางของขลัง การเสี่ยงเซียมซีขอหวย

---

³¹ ความขัดแย้งดังกล่าวเป็นเรื่องระหว่างทางวัดและฆราวาสที่อยู่รอบวัด เนื่องด้วยทางวัด
พระธรรมกายต้องการขยายพื้นที่จากเดิม 196 ไร่ จึงได้ซื้อที่ดินกว่า 2,400 ไร่จากฆราวาส
รอบวัด อย่างไรก็ดี เมื่อเจ้าหน้าที่วัดมาขอให้ออกจากพื้นที่ ฆราวาสจำนวนหนึ่งปฏิเสธที่จะ
ย้ายออก เนื่องด้วยยังอยู่ในช่วงการเพาะปลูก จึงได้เกิดการกระทบกระทั่งกันและกลายเป็น
ข่าวใหญ่ระดับประเทศ แม้ตอนหลังกลุ่มฆราวาสจะย้ายออกหมด แต่ภาพลักษณ์ของวัด
พระธรรมกายในสายตาของสาธารณชนได้ถูกมองไปแล้วว่าโลกและต้องการสะสมที่ดินเกินความ
จำเป็น ในขณะเดียวกัน ข้อสงสัยถึงวิธีการได้มาซึ่งที่ดินก็เป็นปัญหาด้วยเช่นกัน ดู Scott
(2009: 136)

หรือจัดมหรสพ แต่ในด้านการเผยแพร่ ทางวัดเชื่อว่าการทำงานเผยแพร่เชิงรุก จำต้องปรับสารให้เข้ากับกลุ่มเป้าหมาย การใช้สื่อและเทคโนโลยีจึงเป็นสิ่งจำเป็น เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนผลการทำงานให้ออกไปไกลและกว้างยิ่งขึ้น จึงอาจเป็นเหตุให้คนตีความผิดได้ และในสถานการณ์ก่อสร้าง ท่านให้เหตุผลว่าสิ่งก่อสร้างในวัดต่างถูกออกแบบและดำเนินการให้ดี เหมาะสม และเรียบง่าย และสมาชิกวัดทั้งพระภิกษุและฆราวาสต่างอยู่กันอย่างเรียบง่าย³²

ด้วยเหตุนี้ พระมหาสมชายจึงมองว่าช็อกกล่าวหาเรื่องบิดเบือนคำสอน เป็นวิธีการทางการเมืองที่ใช้ปลุกกระตมคนให้เกลียดวัดเพื่อสร้างความแตกแยก ซึ่งเป็นเรื่องไร้สาระ แต่มีพลังและเป็นอาวุธที่ดีมากในการทำลายล้างทางการเมือง เพราะทางวัดยึดพระไตรปิฎกเป็นหลัก แม้ว่าการตีความตัวบทจะมีความหลากหลาย เช่นที่ท่านพุทธทาสเคยกล่าวว่า “สิบคนอ่าน สิบคนเข้าใจ ไม่เหมือนกัน” แต่ขอยืนยันว่าการตีความของทางวัดพระธรรมกายสามารถอ้างอิงได้จากพระไตรปิฎก และเพราะการตีความตัวบทมีความหลากหลาย จึงเป็นไปได้ที่จะบังคับให้คนคิดเหมือนกัน แต่ควรยอมรับความคิดที่หลากหลายนั้นได้ โดยพระมหาสมชายเปรียบให้ฟังว่า

“เหมือนกฎหมายที่เขียนด้วยถ้อยคำที่รัดกุมที่สุด แต่นักกฎหมายยังมีความเห็นไม่ตรงกัน ตูลาการรัฐธรรมนูญลงมติแต่ละเรื่อง น้อยมากที่จะมีมติเอกฉันท์ ตูลาการเสียงข้างมากไม่มีความชอบธรรมที่จะโจมตีตุลาการ

---

³² พระอาจารย์ฐานะเล่าว่าพัฒนาการสิ่งปลูกสร้างของทางวัดเริ่มจากการกางเต็นท์และใช้ฟางมาปูให้ญาติโยมที่มาทำบุญนั่ง อีก 5 ปีต่อมา เมื่อลูกศิษย์วัดมีจำนวนมากขึ้น จึงได้มีการสร้างศาลาจุคนได้กว่า 400 คน และในเวลาต่อมาได้มีการสร้างอาคารและศาลาพร้อมไปกับการขยายตัวของลูกศิษย์วัด โดยในปี พ.ศ. 2528 สร้างศาลา 2 เป็นหลังคามุงจากพร้อมเสาเหล็ก และต่อมาจึงสร้างศาลา 3 และศาลาใหญ่ตามลำดับ ตามความจำเป็นของการใช้งาน เพราะมีคนมาวัดมากขึ้น

เสียงข้างน้อยที่ตีความรัฐธรรมนูญไม่เหมือนตนว่าบิดเบือนรัฐธรรมนูญฉันใด การโจมตีเรื่องบิดเบือนคำสอนก็เป็นเรื่องไร้สาระฉันนั้น トラบใดที่ยังมี พระไตรปิฎกเป็นแหล่งอ้างอิงคำสอน พระธรรมวินัยไม่มีใครบิดเบือนได้ และ ตัวพระไตรปิฎกก็ไม่มีใครไปแก้ไขเพื่อความตามอำเภอใจได้ เพราะพระไตรปิฎก ได้จัดพิมพ์ออกมาแล้วทั้งในไทย พม่า ลังกา ลาว กัมพูชา ฯลฯ นับล้านชุด ใครไปแก้ไขเนื้อหาตอนใด เมื่อเอาไปเทียบพระไตรปิฎกที่พิมพ์ออกมาแล้ว ก็ารู้ทันที ไม่มีใครยอมรับ ผู้ทำก็มีแต่เสียไปเอง ข้อกล่าวหาเรื่องบิดเบือน พระธรรมวินัย แก้ไขพระไตรปิฎกจึงเป็นข้อกล่าวหาที่ไร้สาระ ใช้เป็นเครื่องมือ หลอกคนที่ไม่รู้เท่าทันโจมตีทำลายล้างเท่านั้น ข้อกล่าวหาเรื่องสอนให้ทำบุญ จนหมดตัวก็เช่นกัน ถ้าวัดสอนอย่างนั้นจริง ลูกศิษย์วัดพระธรรมกายควรจะ มีแต่คนยากจนหมดเนื้อหมดตัว แต่ในอีกด้านหนึ่ง กลับมีการโจมตีว่า ลูกศิษย์วัดมีแต่คนรวย เป็นข้อกล่าวหาที่ขัดแย้งกันเอง ความจริงลูกศิษย์วัด มีคนทุกระดับทั้งรวยทั้งจน คนที่รวยจำนวนมากเมื่อเข้าวัดใหม่ๆ เคยจนมาก่อน แต่เมื่อศึกษาธรรมะ เลิกอบายมุขขยันทำงาน สุดท้ายก็กลายเป็นคนรวย จึงเห็น คุณค่าคำสอนของพระพุทธศาสนา ช่วยทำบุญทำนุบำรุงวัดอย่างเต็มกำลัง”

ว่าด้วยเรื่องการสนับสนุนความรุนแรงและเกลียดชัง

ในช่วงมากกว่าสิบปีที่ผ่านมา วัดพระธรรมกายได้ริเริ่มและดำเนิน โครงการช่วยเหลือวัดและพระในสี่จังหวัดชายแดนใต้ ไม่ว่าจะเป็นการสนับสนุน ด้านปัจจัย ไทยธรรม และเครื่องอุปโภคบริโภค เพื่อเป็นการสร้างขวัญและ

กำลังใจให้พุทธศาสนิกชนในพื้นที่ โดยมีการดำเนินมาอย่างต่อเนื่องโดยตลอด³³ คู่ขนานไปกับการทำงานเพื่อชาวพุทธในภาคใต้ แต่กลับมีเสียงพุดคุยจากคนในพื้นที่บางส่วนว่าวัดมีบทบาทต่อต้านมุสลิมในไทยด้วยเช่นกัน โดยหนึ่งในผู้เข้าร่วมการเรียนรู้ครั้งนี้ นายรักชาติ สุวรรณ ประธานเครือข่ายชาวพุทธเพื่อสันติภาพ (B4P) จากจังหวัดยะลาได้ขอโอกาสแสดงความคิดเห็นและซักถามว่า ในฐานะคนพื้นที่สามจังหวัดชายแดนใต้และทำงานในภาคประชาสังคมเพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างสันติของกลุ่มคนต่างศาสนา ได้สังเกตการทำงานด้านการสงเคราะห์และช่วยเหลือวัดจำนวนมากในสามจังหวัดชายแดนใต้ของวัดพระธรรมกายมาโดยตลอด เพราะในด้านหนึ่ง การทำงานดังกล่าวช่วยเหลือพระภิกษุและชาวพุทธในพื้นที่ แต่ในขณะเดียวกันข่าวที่ออกมาว่าวัดพระธรรมกายมีส่วนเกี่ยวข้องกับพระวีระฐู หนึ่งในสมาชิกของกลุ่มพุทธสุดโต่ง Ma Ba Tha และเป็นแกนนำต่อต้านอิสลามในประเทศพม่า³⁴ พร้อมกับมีบุคลิกที่อ้างว่าตนเป็นคนของทางวัดได้ออกมาพุด

³³ โครงการช่วยเหลือนี้แรกเริ่มมีชื่อว่า “โครงการช่วยเหลือพุทธบุตร 238 วัด 3 จังหวัดชายแดนภาคใต้” เริ่มขึ้นครั้งแรกเมื่อวันที่ 7 มิถุนายน 2548 ณ วัดมัจฉินทวาปีวิหาร อำเภอหนองจิก จังหวัดปัตตานี แล้วจึงขยายมาเป็น 266 วัด และ 286 วัด จนปัจจุบันมีวัดที่เข้าร่วมโครงการด้วยอยู่ถึง 323 วัด และมีการใช้ชื่อกิจกรรมว่า “พิธีถวายสังฆทานแด่คณะสงฆ์ 323 วัด และพิธีทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ผู้วายชนม์ใน 4 จังหวัดชายแดนภาคใต้” โดยรวมมูลค่าโครงการความช่วยเหลือกว่า 200 ล้านบาท พร้อมมีการมอบกองทุนหนุนแรงใจช่วยครูใต้ตั้งแต่ปี 2551 จนถึงปัจจุบันรวมแล้วกว่า 30,000 กองทุน เป็นเงินกว่า 60 ล้านบาท และมีการช่วยเหลือเครื่องอุปโภคบริโภคไปกว่า 4,450 ตัน คุรยละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ มูลนิธิธรรมกาย (2557)

³⁴ ในช่วงมีนาคม พ.ศ. 2559 มีข่าวว่าพระวีระฐูได้เดินทางมาประเทศไทยเพื่อเข้าร่วมพิธีรับรางวัลที่วัดพระธรรมกายและพานักศึกษาพระพม่ามาดูงานที่มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (ข่าวสด, 16 มีนาคม 2559) โดยพระวีระฐูได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของการต่อต้านมุสลิมเมื่อนิตยสาร TIME ฉบับวันที่ 1 กรกฎาคม 2556 ได้ทำสื่อบทสัมภาษณ์เกี่ยวกับกระแสการต่อต้านมุสลิมในประเทศพม่า พร้อมพาดหัวข่าวและรูปของพระวีระฐูว่า “หน้าตาการสร้างความเกลียดกลัวของฝ่ายพุทธ” (The Face of Buddhist Terror) คุรยละเอียดเพิ่มเติมถึงขบวนการต่อต้านมุสลิมในพม่าได้จาก Zin (2015)

สร้างความเกลียดชังต่อพี่น้องต่างศาสนาในพื้นที่ และโน้มน้าวคนท้องถิ่นว่า “ลัทธิธรรมกาย ลัทธิศาสนา” โดยเฉพาะในช่วงที่ทางวัดมีปัญหาเกี่ยวกับฝ่ายบ้านเมือง³⁵ สิ่งเหล่านี้ต่างเป็นปัจจัยที่มีผลให้ภาพของวัดพระธรรมกายในชายแดนใต้เป็นเรื่องที่น่ากังวลมาก เพราะดูเป็นการปลุกกระตมในบริบทที่ความสัมพันธ์ระหว่างพี่น้องต่างศาสนาในพื้นที่เปราะบางเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว และทำให้เกิดการตั้งคำถามกับบทบาทของทางวัดในชายแดนใต้ว่ามีวาระซ่อนเร้นอยู่หรือไม่

นายรักชาติกล่าวว่าโดยส่วนตัวแล้ว พระต้องเป็นที่พึ่งทางจิตใจของคนพุทธ ไม่ใช่ออกมากระทำหรือสนับสนุนความรุนแรง และแม้ว่าจะเห็นด้วยกับสิ่งที่พระมหาสมชายเสนอมาว่าพระและวัดต้องทำงานเชิงรุก แต่จะต้องทำอย่างไร พระจึงจะเป็นที่พึ่งทางใจ ไม่ใช่พวกหัวรุนแรงทางการเมือง และในโอกาสนี้ ขอสร้างความชัดเจนให้กับชาวลือที่มีการพูดกันว่าพระในพื้นที่จังหวัดชายแดนใต้มีค่าหัว ตนขอยืนยันว่าไม่มี เพราะฝ่ายขบวนการไม่คำนึงถึงค่าหัว แต่มีเป้าหมายหลักคือการสร้างแรงกระเพื่อมถึงฝ่ายรัฐ และโดยส่วนตัว ตนมีข้อกังวลใจอยู่สองประการ ได้แก่ หนึ่ง ทำอย่างไรวิถีปฏิบัติที่เป็นประเพณีของคนพุทธในพื้นที่จึงจะกลับคืนมา เพราะตอนนี้ต้องเวียนเทียนกันในช่วงเวลากลางวัน เนื่องด้วยพระบอกว่าเวลาตั้งแต่ห้าโมงเย็นจนถึงหนึ่งทุ่มนั้นอันตราย แม้ว่าชาวบ้านจะอาศัยอยู่แค่ฝั่งตรงข้ามวัดในบางพื้นที่ และสอง ความใกล้ชิดระหว่างทหารและพระเป็นเรื่องน่ากังวล เพราะพระหลายรูปในสามจังหวัดชายแดนใต้พึ่งพึ่งทหารเพื่อให้ขั้บรถรับส่ง ถ้าทหารออกจากวัด เจ้าอาวาสหลายวัดจะรู้สึกอึดอัด เพราะไม่มีการอำนวยความสะดวกเช่นก่อน จึงอยากขอฝากเรื่องเหล่านี้ไว้ให้กับผู้ที่เกี่ยวข้องกับการงานในชายแดนใต้³⁶

³⁵ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมที่ MGR Online (11 สิงหาคม 2559)

³⁶ สำหรับข้อมูลพื้นฐานเรื่องความสัมพันธ์ระหว่างทหารและพระภิกษุในพื้นที่ รวมถึงการเปลี่ยนแปลงพื้นที่วัดเป็นค่ายทหาร ดู Jerryson (2011)

พระมหาสมชายได้ชี้แจงว่าทางวัดไม่มีนโยบายเบียดเบียนพี่น้องต่างศาสนา ด้วยเหตุผลว่าทางวัดยึดแนวทางสันติวิธี และมีการทำงานร่วมกับพี่น้องต่างศาสนาทั้งในและต่างประเทศ พระพุทธศาสนาไม่มีคำสอนที่สนับสนุนความรุนแรง และคิดว่าคงเป็นความเข้าใจผิดซึ่งเป็นธรรมดาของพื้นที่ที่มีความขัดแย้งสูง การที่ทางวัดพระธรรมกายเสี่ยงภัยนำความช่วยเหลือไปสู่วัด พระภิกษุ คุณครู และประชาชนชาวพุทธที่ได้รับผลกระทบ เป็นไปได้ที่อาจมีผู้ไม่พอใจ และมีความพยายามสร้างกระแสโจมตี เป็นอุปสรรคการทำงานบ้าง แต่ก็ไม่ได้มากมายอะไร เพราะชาวพุทธส่วนใหญ่ให้การสนับสนุน แต่ถ้าจะถามถึงเหตุผลว่าทำไมทางวัดจึงเริ่มโครงการช่วยเหลือวัดและพระในชายแดนใต้ เพราะเกิดจากความเข้าใจว่าปัญหาภาคใต้เป็นปัญหาเรื้อรัง และพระสนทวงศ์ใช้ชีวิตในวัยเด็กที่นราธิวาส ซึ่งช่วงนั้นสัดส่วนประชากรระหว่างพุทธกับมุสลิมจะอยู่ที่หนึ่งต่อสอง แต่สัดส่วนได้ลดลงเพราะชาวพุทธหนีภัยออกจากพื้นที่สี่จังหวัดชายแดนใต้ จึงมีความอยากช่วยเหลืออยู่แล้ว พอดีกับรองเจ้าคณะจังหวัด นครศรีธรรมราชมาปรึกษากับพระผู้ใหญ่ของวัดว่าทางวัดพระธรรมกายพอจะช่วยอะไรได้ไหม ทางวัดจึงได้ช่วยบอกบุญ ส่งปัจจัยและเครื่องอุปโภค บริโภคไปช่วยเหลือพระภิกษุที่บิณฑบาตไม่สะดวก ญาติโยมที่ลำบากเป็นประจำทุกเดือน และจัดให้มีการสวดมนต์พร้อมถ่ายทอดสดเพื่อให้กำลังใจและสนับสนุนการจัดบวชภาคฤดูร้อนและช่วยเหลือด้านอื่นด้วย จนตอนนี้มีวัด 323 วัดที่เข้าร่วมโครงการ และการลงไปถวายสังฆทานและช่วยเหลือพระและวัดในพื้นที่แต่ละครั้งเป็นการให้กำลังใจเป็นหลัก โดยไม่ได้มีการชี้นำคณะสงฆ์ในพื้นที่

พระสนทวงศ์ได้ย้ำประเด็นนี้ในช่วงการสนทนากับทางคณะในช่วงบ่ายว่า ทางวัดไม่มีนโยบายปลุกระดมความเกลียดชัง เพราะเป็นการเชื้อเชิญให้เกิดเหตุ

ความรุนแรงที่วัดพระธรรมกาย³⁷ และทางวัดเองมีกิจกรรมส่งเสริมสมาธิซึ่งได้รับการมองว่าเป็นเรื่องสากลในหลายประเทศ เช่น ฟิลิปปินส์ อินโดนีเซีย สิงคโปร์ ประเทศในสหภาพยุโรป สหรัฐอเมริกา เป็นต้น โดยส่วนตัวแล้วมองว่ามุสลิมคือเพื่อน แต่พลวัตของพี่น้องมุสลิมมีความหลากหลายมากขึ้น เพราะเมื่อพระสนิทวงศ์อยู่ยะลาในวัยเด็ก ชุมชนที่อาศัยไม่ได้มีการคลุมผ้ากันเยอะแม้กระทั่งเพื่อนร่วมชั้นผู้หญิงมุสลิมบางคนที่จะมาเรียนกรุงเทพฯ เล่าว่าแม่ให้สวมฮิญาบแต่ไม่เอากสวม จนปัจจุบันเมื่อได้มีโอกาสกลับไปเยี่ยมบ้านเห็นว่าผู้หญิงทุกคนคลุมผ้าหมดแม้กระทั่งเด็กผู้หญิง แต่ท่านสามารถเข้าใจเหตุผลได้ เพราะสมัยก่อนบวชท่านนั่งรถเมล์มาวัดและเป็นคนเดียวในรถที่ใส่ชุดขาว ทำให้รู้สึกอาย แต่เมื่อเห็นนักเรียนนายเรือใส่ชุดขาวขึ้นรถมาเหมือนกัน เลยคิดได้ว่าการแต่งตัวตามความศรัทธาของตนเป็นเรื่องความภาคภูมิใจ

ถ้าถามว่ามีความกังวลต่อการขยายตัวของศาสนาอิสลามในไทยไหม พระสนิทวงศ์กล่าวว่าไม่กังวล เพราะมองว่าคนมุสลิมคิดจะเผยแผ่ศาสนาตน เพราะมองว่าศาสนาของตนดี คนพุทธก็เช่นเดียวกัน โดยตนมีความคิดเห็นตามที่หลวงปู่เฒ่าเจดีย์ ทตตชีโว (พระทัตตชีโว) ได้เคยบอกว่าภัยศาสนามาจากพุทธบริษัท 4 และแม่ในช่วงการปิดล้อม ทางวัดไม่ได้แตะประเด็นเรื่องมุสลิมเลย เพราะเชื่อว่าถ้าชาวพุทธเข้มแข็ง พวกเขาจะปกป้องวัดเอง และได้ชี้แจงเพิ่มเติมว่าทางวัดได้เริ่มโครงการเทเหล้าเผาบุหรีเมื่อปี 2546 และได้ไปจัดงานที่ศูนย์เยาวชนยะลา โดยมีพี่น้องต่างศาสนาทั้งมุสลิม คริสต์ และซิกข์มาเข้าร่วมด้วย และแม้ว่า

---

³⁷ แม้จะไม่ใช่ที่รับรู้มากนัก แต่ทางวัดพระธรรมกายได้มีการแสดงออกในเรื่องนี้โดยพระอาจารย์สนิทวงศ์ (13 เมษายน 2558) ในนามผู้อำนวยการสำนักสื่อสารองค์กร วัดพระธรรมกาย ได้ออกประกาศ “วัดพระธรรมกายปฏิเสธการ ‘โพสต์ภาพหรือข้อความดูหมิ่น ว่าร้ายศาสนาอิสลาม’ เพื่อชี้แจงว่าทางวัดไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับเพจที่กระจายสารแห่งความเกลียดชังและดูหมิ่นศาสนาอิสลาม

จะมีข่าวลือว่า ทางวัดถูกกดดันจากมัสยิดที่อยู่โดยรอบ และมีแนวโน้มว่ามีการซื้อที่เพื่อรุกรานวัด แต่พระสนิทวงศ์ยืนยันว่า ทางวัดมีความสัมพันธ์ที่ดีกับมัสยิดใกล้เคียง เพราะมีการติดต่อกัน นำของไปให้ และมีเด็กมุสลิมมารับขนมตอนวันเด็กด้วย และอีกหนึ่งตัวอย่างที่ชัดเจนของความร่วมมือกับเพื่อนศาสนิกต่างๆ ได้แก่ การจัดงานให้ผู้เสียชีวิตจากเหตุการณ์สึนามิในปี พ.ศ. 2548 โดยมีตัวแทนพุทธ คริสต์ และมุสลิมมาร่วมสวดและภาวนาตามแต่หลักปฏิบัติของแต่ละศาสนา

สำหรับเรื่องของ การมาเยือนวัดพระธรรมกายของพระวิระฐ พระสนิทวงศ์ชี้แจงว่าทราบข่าวว่าทางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (มจร) เป็นผู้เชิญพระวิระฐและคณะมา เพราะมีงบประมาณสำหรับเชิญคนจากต่างประเทศมางานวิสาขบูชาที่ไทย ก่อนที่แขกจะกลับไปจัดงานวิสาขบูชาที่ประเทศตน ส่วนรางวัลผู้นำชาวพุทธก็ไม่ใช่เป็นรางวัลของทางวัดพระธรรมกายแต่อย่างใด³⁸ ทางวัดจึงไม่ใช่ต้นเรื่อง และโดยส่วนตัวแล้วไม่ทราบเรื่องราวพระวิระฐได้เดินทางมาที่ไทยและมาที่วัด พอทราบเรื่องท่านได้เดินทางกลับไปแล้ว จุดประสงค์ของการมาวัดของพระวิระฐคือมาเที่ยวชม และปกติแล้วพระจากศรีลังกา พม่า เกาหลี รวมถึงนักท่องเที่ยวชาวจีนมาเยี่ยมชมถ้ำรูปและสักการะมหาธรรมกายเจดีย์ทุกวันอยู่แล้ว

³⁸ โดยในเรื่องการจัดงาน องค์การยูวพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก (ยพสล.) เป็นเจ้าภาพงานมอบรางวัลผู้นำชาวพุทธ อย่างไรก็ตาม มีกรรณการงานข่าวโดยสำนักข่าว Thaipublica ถึงความสัมพันธ์อันใกล้ชิดระหว่างวัดพระธรรมกายและ ยพสล. (The World Fellowship of Buddhist Youth) และแนวโน้มการทับซ้อนผลประโยชน์ของทั้งสององค์กร เพราะการจัดงานมอบรางวัลผู้นำพุทธโลกครั้งที่ 1 เมื่อปี พ.ศ. 2557 นั้น ยพสล. ได้รับความร่วมมือจากสำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติและมหาเถรสมาคม โดยมีสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ (สมเด็จพระสังฆราช) ผู้ปฏิบัติหน้าที่สมเด็จพระสังฆราชเป็นประธานในการมอบรางวัล และมีการมอบรางวัลให้กับพระธัมมชโย พระวัดพระธรรมกายหลายรูป และลูกศิษย์ของวัดอีกเป็นจำนวนมาก ซึ่งหนึ่งในนั้นได้แก่นายศุภชัย ศรีศุภอักษร ผู้ต้องหาคดีทุจริตสหกรณ์เครดิตยูเนียนคลองจั่น ดูรายละเอียดเพิ่มเติมได้ที่ Thaipublica (10 กุมภาพันธ์ 2557) และการชี้แจงของ นพ.พรชัย พิญญพงษ์ ประธาน ยพสล. (Thaipublica, 12 กุมภาพันธ์ 2557)

ในส่วนกิจกรรมถวายสังฆทานที่จัดขึ้นทุกเดือนนั้น เพื่อสนับสนุนเรื่องภัตตาหารพระเป็นหลัก โดยนิมนต์พระสังฆาธิการและเจ้าอาวาสและกระจายทั่วทุกวัด ประมาณ 323 วัดในเขตพื้นที่สามจังหวัดภาคใต้ รวมถึงอำเภอของจังหวัดสงขลา ซึ่งวัดและพระภิกษุที่ได้รับเชิญมาต่างเป็นผู้ได้รับผลกระทบจากเหตุการณ์ความไม่สงบ โดยพระสนิทวงศ์ได้แสดงความกังวลต่อพระในพื้นที่ชายแดนได้ว่า ท่านเข้าใจว่าทำไมพระในพื้นที่ถึงมีการแสดงออกที่อาจจะดูไม่ไว้วางใจในสถานการณ์ เพราะปกติแล้วท่านอยู่ในกลุ่มไลน์ของคณะสงฆ์ นราธิวาสและยะลา เมื่อมีเหตุระเบิดคราวใด จะพบว่าข้อความที่ส่งมาในกลุ่มไลน์มีลักษณะมีความกังวลต่อสถานการณ์ความรุนแรงอย่างมาก จึงเห็นใจเพราะพระอยู่ในพื้นที่ความขัดแย้ง รู้สึกว่าตนถูกกดดันและอาจเกิดภัยอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ทุกเมื่อ

สำหรับในเรื่องการเคลื่อนไหวของกลุ่มพระและชาวพุทธหลายกลุ่ม พระสนิทวงศ์เข้าใจว่าความคิดเห็นและความเคลื่อนไหวเป็นเรื่องส่วนตัวของแต่ละท่าน และไม่ขอไปวิพากษ์วิจารณ์เพราะเป็นเรื่องส่วนบุคคลของแต่ละรูป และเพราะวัดพระธรรมกายมีโครงการหลายโครงการและมีขอบเขตการดำเนินการที่กว้างขวาง ผู้เข้าร่วมโครงการหลายคนจึงอาจมีการดำเนินการที่เป็นอิสระจากแนวนโยบายของทางวัด และพยายามจะอ้างชื่อวัดเพื่อไปสนับสนุนการเคลื่อนไหวของตน แต่โดยส่วนตัวแล้วจะมีคำถามในเรื่องของการปฏิบัติของรัฐต่อศาสนาทั้งหลายว่ามีความเท่าเทียมกันมากน้อยแค่ไหน เช่นเรื่องการเยียวยา เพราะเรื่องนี้ได้รับการกล่าวถึงอย่างกว้างขวางในหมู่ชาวพุทธ อย่างไรก็ตามเข้าใจว่าทางภาครัฐก็พยายามให้ความยุติธรรม³⁹

³⁹ พระอาจารย์สนิทวงศ์เล่าว่าขณะนี้ทางพระมักจะถูกข่มขู่จากสำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติและองค์การบริหารส่วนตำบล โดยหน่วยงานหลังจะให้ในประเภทบพิพิธีกรรม

พระสนิทวงศ์มองว่าด้วยปัญหาดังกล่าว เรื่องความขัดแย้งที่เกิดกับวัด จึงน่ามีเหตุมาจากความระแวงของฝ่ายบ้านเมืองว่าวัดจะกลายเป็นส่วนหนึ่งของ เครือข่ายการเมือง แต่ส่วนตัวแล้วเข้าใจว่าลูกศิษย์วัดมีอุดมการณ์ทางการเมือง ที่หลากหลาย และทางวัดได้เคยบอกเสมอว่าเวลาเข้าวัดให้ถอดเสื้อสีของตนออก และมาใส่เสื้อสีขาวแทน โดยไม่ให้คุยเรื่องธุรกิจ การเมือง หรือปัญหาต่างๆ เพราะจะเสียบรรยากาศของการปฏิบัติธรรม แต่สิ่งที่ติดใจท่านคือระยะห่าง ระหว่างพระและคฤหัสถ์ และความเป็นอยู่ของพระทั้งในชายแดนใต้และพื้นที่อื่น เพราะตอนเป็นเด็ก โยมแม่พาเข้าวัดเฉพาะวันสำคัญทางศาสนาและตักบาตร หน้าบ้านทุกวันเท่านั้น และพระเองก็ไม่ได้เข้าหานักเรียนในโรงเรียน ท่านมองว่า พี่น้องมุสลิมเก่งเรื่องการเขียนโครงการและจัดการอบรม ในขณะที่พระไม่ถนัด ในเรื่องเหล่านี้ และทางฝั่งมุสลิมมีการร่วมกันทำงานดีกว่า เพราะนักการเมือง มุสลิมเป็นอาจารย์หรือครูสอนศาสนามาก่อน จึงมีความรู้ในการเรียกร้องสิทธิ ของฝ่ายตนได้ดีกว่า แต่ชาวพุทธมักไม่มีความรู้ทางด้านกฎหมายหรือระเบียบ ราชการที่ดีพอ ในขณะเดียวกัน เรื่องที่ท่านกังวลใจอีกเรื่องคือการที่สื่อมวลชน ไม่ได้มองพระเป็นพระ แต่มองพระเป็นแหล่งข่าวที่พร้อมจะได้รับคำตัดสินและ พิพากษาจากสังคม และเมื่อเกิดเหตุการณ์เกี่ยวกับพระขึ้นก็มักจะตัดสินไปก่อน แล้ว ซึ่งไม่เป็นธรรมต่อพระภิกษุสงฆ์

สำหรับข้อกล่าวหาต่างๆ เช่นเรื่องที่ว่าทางวัดจะเข้าไปกลืนมหาเถร สมาคมด้วยการซื้อตัวพระเถระผู้ใหญ่ นั้น พระอาจารย์สนิทวงศ์แจ้งว่าพระมหา เถระแต่ละรูปถึงพร้อมด้วยการสนับสนุนอุปฐากของญาติโยมสาธุชนของ แต่ละวัดอยู่แล้ว ไม่มีใครซื้อท่านได้ เมื่อได้สนทนากลับแล้ว ทางคณะจึงได้กราบลา พระสนิทวงศ์ และขอบคุณทีมงานของทางวัด ก่อนที่จะเดินทางกลับตามเวลา อันควร

ปัจฉิมกถา: เซึ่งอรรถของการเรียนรู้

งานเขียนชิ้นนี้เป็นผลมาจากการเข้าเยี่ยมเยือน เรียนรู้ และทำความเข้าใจประสบการณ์และมุมมองของตัวแทนฝ่ายวัดพระธรรมกายที่เป็นส่วนหนึ่งของเหตุการณ์ความขัดแย้งกับฝ่ายรัฐ โดยถ่ายทอดคำพูดของผู้เกี่ยวข้องแต่ละท่านตามที่ได้พูดคุยกันมาไว้ในรูปแบบบทความ และได้ส่งต้นฉบับให้ผู้เกี่ยวข้องทุกท่านได้ตรวจทานเพื่อความถูกต้องและสมบูรณ์แล้ว โดยวัตถุประสงค์ของการเรียนรู้และเผยแพร่เนื้อหาการสนทนาเป็นไปเพื่อสร้างความเข้าใจต่ออีกด้านหนึ่งของสมการความขัดแย้งและกำแพงอคติที่อาจถูกสร้างขึ้นโดยกลไกทางสังคมและวัฒนธรรมอันมีผลต่อการรับรู้และทำความเข้าใจสถานการณ์ได้อย่างสร้างสรรค์โดยหลักเกณฑ์สำคัญประการหนึ่งที่ทางคณะผู้เชื่อมประสานได้ใช้เป็นฐานในการดำเนินงานได้แก่ การให้ความสำคัญกับการทำความเข้าใจผู้อื่น โดยที่คณะทำงานเองไม่จำเป็นต้องเห็นด้วย หรือสมาทานความเชื่อและมุมมองของผู้ที่เราเข้าไปเรียนรู้มาเป็นของตน เพราะความเข้าใจเป็นพื้นฐานของการสื่อสาร การร่วมมือกัน และการเตรียมความพร้อมเพื่อป้องกันความขัดแย้งไม่ให้ลุกลามไปเกินควบคุม

บรรณานุกรม

หนังสือพิมพ์และสื่อออนไลน์

ASTV ผู้จัดการออนไลน์. เหวงคอนเฟิร์ม! “ธรรมกาย” ฐานกำลังทักษิณ - นปช. (27 กุมภาพันธ์ 2560). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <http://www.manager.co.th/Politics/ViewNews.aspx?NewsID=9580000023963>

Bangkokbiznews. ลำดับเหตุปฏิบัติการ “กบิล 59” บุกจับ “ธัมมชโย” (16 มิถุนายน 2559). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <http://www.bangkokbiznews.com/news/detail/702819>

Matichon Online. เผื่อกร้อน “วงการผ้าเหลือง” เก็บภาษี “พระ - วัด” โยกเจ้าอาวาสทุก 5 ปี (26 พฤษภาคม 2558). สืบค้นเมื่อ 21 สิงหาคม 2560, จาก <http://m.matichon.co.th/readnews.php?newsid=1432536559>

Matichon Online. ไพบูลย์สั่งเจ้าหน้าที่ดำเนินการจับ “พระธัมมชโย” แล้ว หลังไม่ยอมมอบตัว (1 ธันวาคม 2560). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <https://www.matichon.co.th/news/379221>

Matichon Online. ชมภาพชุด “ยิ่งลักษณ์ WHOLESALE - ธรรมกาย” ทำบุญ ตักบาตรพระสงฆ์ 22,600 รูป ฉลองพุทธชยันตี 2,600 ปี (18 มีนาคม 2555). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <http://m.matichon.co.th/readnews.php?newsid=1332058169&grpId=01&catid=01>

Matichon Online. *ด่วน! ถอดสมณศักดิ์ “พระทัตตชีโว” รองเจ้าอาวาส ธรรมกาย หลังขัดหมายเรียก* (8 มีนาคม 2560). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <https://www.matichon.co.th/news/489267>

MGR Online. *ทักษิณไม่แทรกแซงข้าง* (23 มีนาคม 2548). สืบค้นเมื่อ 25 สิงหาคม 2560, จาก <http://www2.manager.co.th/Business/ViewNews.aspx?NewsID=9480000041050>

MGR Online. *ปธ. องค์กรชาวพุทธฯ รับ “ธรรมกาย” ออกเงิน - กำลังคน เต็มที่* (25 เมษายน 2550). สืบค้นเมื่อ 25 สิงหาคม 2560, จาก <http://www.manager.co.th/Politics/ViewNews.aspx?NewsID=9500000047133>

MGR Online. *“นช. แม้ว” พา “อ้อ - โอ๊ค” ทำบุญธรรมกาย สาขาลอนดอน* (25 ตุลาคม 2551). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <http://www.manager.co.th/Politics/ViewNews.aspx?NewsID=9510000126609>

MGR Online. *“ธรรมกาย” ปลุกสงครามศาสนา บั่น 3 จังหวัดชายแดนแตกแยก - วอนรัฐจัดการด่วน* (11 สิงหาคม 2558). สืบค้นเมื่อ 24 สิงหาคม 2560, จาก <http://www.manager.co.th/SpecialScoop/ViewNews.aspx?NewsID=9590000080128>

MGR Online. *เจ้าคณะจังหวัดปทุมฯ โยนจับ “พระธัมมชโย” เป็นหน้าที่ตำรวจ ด้านวัดธรรมกายจัด รปภ. เผ่าทุกประตู* (30 พฤศจิกายน 2559). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <http://www.manager.co.th/Crime/ViewNews.aspx?NewsID=9590000119548>

MGR Online. จนตรอก! “ธรรมกาย” โบาย “ศาสนาอิสลาม” อยู่เบื้องหลัง
จับ “ธัมมชโย” ฟอกเงิน - รุกป่า (13 ธันวาคม 2559). สืบค้นเมื่อ
15 สิงหาคม 2560, จาก [http://www.manager.co.th/HotShare/
ViewNews.aspx?NewsID=9590000124130](http://www.manager.co.th/HotShare/ViewNews.aspx?NewsID=9590000124130)

MGR Online. จุดจบคดีพระธัมมชโย! (7 มิถุนายน 2560). สืบค้นเมื่อ
15 สิงหาคม 2560, จาก [http://www.manager.co.th/Home/
ViewNews.aspx?NewsID=9590000057076](http://www.manager.co.th/Home/ViewNews.aspx?NewsID=9590000057076)

MGR Online. สาวลึกลับเหตุ “พระธัมมชโย” ไม่มอบตัว! (7 ธันวาคม 2559).
สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก [http://www.manager.co.th/
SpecialScoop/ViewNews.aspx?NewsID=9590000122121](http://www.manager.co.th/SpecialScoop/ViewNews.aspx?NewsID=9590000122121)

Thaipublica. รางวัล “ผู้นำพุทธโลก” กับข้อสังเกต 3 ประเด็น “เครือข่าย
ธรรมกายเยอะสุด - ผลประโยชน์ทับซ้อนจัดเองรับเอง - คุณสมบัตินี้
ปิดเบี่ยง” เผยมีชื่อ “ศุภชัย ศรีศุภอักษร” อดีตประธานสหกรณ์ฯ
คลองจั่นด้วย (10 กุมภาพันธ์ 2557). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560,
จาก [http://thaipublica.org/2014/02/world-buddhist-outstand-
ing-leader-award/](http://thaipublica.org/2014/02/world-buddhist-outstanding-leader-award/)

Thaipublica. ประธานองค์การยูวพุทธศาสนิกสัมพันธ์แห่งโลก ชี้แจงมอบรางวัล
“ผู้นำพุทธโลก” (12 กุมภาพันธ์ 2557). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม
2560, จาก [https://thaipublica.org/2014/02/world-buddhist-
outstanding-leader-award-1/](https://thaipublica.org/2014/02/world-buddhist-outstanding-leader-award-1/)

Thaipublica. จากสหกรณ์เครดิตยูเนียนคลองจั่นเมื่อ 4 ปีก่อน ถึงวัด
พระธรรมกาย - พระธัมมชโยในวันนี้ (18 กุมภาพันธ์ 2560). สืบค้น

เมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <https://thaipublica.org/2017/02/credit-unions-klongchan-115/>

Thaipublica. ศาลอาญา ยกคำร้องหมายจับ “พระธัมมชโย” ดีเอสไอ - ออกหมายเรียกครั้งที่ 3 นัดรับทราบข้อกล่าวหา 16 พ.ค. นี้ (27 เมษายน 2559). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <http://thaipublica.org/2016/04/credit-unions-klongchan-87/>

Winnews. จบนะ! อ่านชัดๆ พระธัมมชโย เข้าสู่กระบวนการยุติธรรมแล้ว กระบวนการยุติธรรม ไม่จำเป็นต้องเริ่มต้นที่ศาล (11 ธันวาคม 2559). สืบค้นเมื่อ 2 กันยายน 2560, จาก <http://www.winnews.tv/news/11195>

ข่าวสด. “พระวีระฐ์” ผู้นำปลุกปั่นให้ชาวพุทธเกลียดชังมุสลิม เข้ารับรางวัลที่วัดธรรมกาย (16 มีนาคม 2559). สืบค้นเมื่อ 26 สิงหาคม 2560, จาก https://www.khaosod.co.th/view_newsonline.php?newsid=1458116226

พระสนทวงศ์ วุฒิวังโส. วัดพระธรรมกายปฏิเสธการ “โพสต์ภาพหรือข้อความดูหมิ่น ว่าร้ายศาสนาอิสลาม” (13 เมษายน 2558). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <https://dmc.tv/a19910>

โพสต์ทูเดย์. “ดีเอสไอ” ยกเลิกค้นหาไม่พบธัมมชโยอยู่ในวัดพระธรรมกาย (10 มีนาคม 2560). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <http://www.posttoday.com/crime/484580>

โพสต์ทูเดย์. “อยู่ บุคดาเบลส” อัครธรรมกายบิดเบือนคำสอน ลั่นพร้อมตีเบต “ลูกศิษย์” (22 กุมภาพันธ์ 2560). สืบค้นเมื่อ 21 สิงหาคม 2560, จาก <http://www.posttoday.com/ent/thai/482117>

ไทยรัฐออนไลน์. DSI บุกสอบ “ธัมมชโย” ถึงวัด ปิดเฮียวจินบรีจากสหกรณ์ยูเนียน (4 มิถุนายน 2558). สืบค้นเมื่อ 2 กันยายน 2560, จาก <https://www.thairath.co.th/content/503064>

ไทยรัฐออนไลน์. “ไฟบุลย์” ข่มขู่ “ธัมมชโย” คือมอบตัวดันเหตุทำลายอาณาจักรธรรมกาย (24 ธันวาคม 2559). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <https://www.thairath.co.th/content/820470>

ไทยรัฐออนไลน์. ด่วน! บิ๊กตุ๋ งัด ม.44 สกัดมวลงชนเข้าวัดพระธรรมกาย - DSI ระดมพล พร้อมบุก (16 กุมภาพันธ์ 2560). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <https://www.thairath.co.th/content/859432>

ไทยรัฐออนไลน์. ธรรมกายปิดถนน! ขนเสาเข้มวางขวางทางสาธารณะ - ระดมศิษย์นั่งสวดมนต์ล้อม (13 ธันวาคม 2559). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <https://www.thairath.co.th/content/809737>

ไทยรัฐออนไลน์. ราชกิจจานุเบกษา เผยประกาศ ถอดสมณศักดิ์ “พระเทพญาณมหามุนี” พระธัมมชโย (5 มีนาคม 2560). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <https://www.thairath.co.th/content/875227>

คมชัดลึก. มุมมอง “ม.44 จัดการ วัดพระธรรมกาย” (22 กุมภาพันธ์ 2560). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <http://www.komchadluek.net/news/scoop/261456>

นิตี เอียวศรีวงศ์. ต่อต้านอิสลามในภาคเหนือตอนบน (15 กุมภาพันธ์ 2559). สืบค้นเมื่อ 3 กันยายน 2560, จาก <https://www.matichon.co.th/news/38007>

ประชาไท. พระมหากษัตริย์สิ้นหมดเวลาปรานีชายแดนใต้ ผุดไอดีเดียวพระตาย 1
เฆา 1 มัลยิด (30 ตุลาคม 2558). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก
<https://prachatai.com/journal/2015/10/62185>

ประชาไท. พระหายาก: สรุปลถานการณ์หลังใช้ ม.44 ก่อนและหลังปิดล้อม
วัดพระธรรมกาย (16 มีนาคม 2560). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560,
จาก <https://prachatai.com/journal/2017/03/70611>

ประชาชาติธุรกิจออนไลน์. อยู่หนใด! แจงสรุปคดีวัดพระธรรมกายรวม 365 คดี
“ฮัมมชโย” อ่วมโดน 58 หมายจับ (19 พฤษภาคม 2560). สืบค้นเมื่อ
15 สิงหาคม 2560, จาก https://www.prachachat.net/news_detail.php?newsid=1495197546

รวิวรรณ รักถิ่นกำเนิด. จำนวนพระภิกษุและสามเณรในประเทศไทย (11 กันยายน
2559). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <http://www.tcijthai.com/news/2016/09/watch/6407>

สุนันท์ ศรีจันทรา. “ธรรมกาย” วัดสาวก “ทักษิณ” (6 มีนาคม 2558). สืบค้นเมื่อ
15 สิงหาคม 2560, จาก <http://www.manager.co.th/Weekend/ViewNews.aspx?NewsID=9580000026905>

เอกพล บรรลือ. “ธรรมกาย” เป็นภัยต่อพุทธศาสนาจริงหรือไม่? (24 กุมภาพันธ์
2560). สืบค้นเมื่อ 15 สิงหาคม 2560, จาก <http://themomentum.co/momentum-feature-are-dhammakaya-danger-for-buddhism>

หนังสือ

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2542). *กรณีธรรมกาย: บทเรียนเพื่อศึกษา พระพุทธศาสนาและสร้างสรรค์สังคมไทย*. กรุงเทพฯ: พิมพ์อาไฟ.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต). (2545). *ภัยแห่งพระพุทธศาสนา*. กรุงเทพฯ: มูลนิธิพุทธธรรม.

พระพิมลธรรม (อาจ). (2530). *ผจญมาร: บันทึกชีวิต 5 ปี ในห้องขังของ พระพิมลธรรม (อาสภมหาเถร)*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกลาง กองการ วิปัสสนาธุระวัดมหาธาตุ.

มูลนิธิธรรมกาย. (2557). *10 ปี 100 ครั้ง ถวายสังฆทาน 323 วัด 4 จังหวัด ชายแดนภาคใต้*. ปทุมธานี: มูลนิธิธรรมกาย.

สถาบันสิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา. (2559). *พุทธศาสนากับการอยู่ร่วมกัน ระหว่างคนกลุ่มใหญ่และกลุ่มน้อยในสังคมไทย*. นครปฐม: สถาบัน สิทธิมนุษยชนและสันติศึกษา มหาวิทยาลัยมหิดล.

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2558). *การสำรวจสภาวะทางสังคม วัฒนธรรม และ สุขภาพจิต (ความสุข) คนไทย พ.ศ. 2557*. กรุงเทพฯ: สำนักงาน สถิติแห่งชาติ.

Bowen, John R. (2008). *Why the French Don't Like Headscarves: Islam, the State, and Public Space*. Princeton: Princeton University Press.

Casanova, José. (1994). *Public Religions in the Modern World*. Chicago: University of Chicago Press.

- Hefner, Robert W. (2000). *Civil Islam: Muslims and Democratization in Indonesia*. Princeton: Princeton University Press.
- Jackson, Peter A. (Aug. 1988) “The Hupphaasawan Movement: Millenarian Buddhism among the Thai Political Elite” *Sojourn*, 3, no. 2. pp. 134 - 170.
- Jackson, Peter A. (1989). *Buddhism, Legitimation, and Conflict: The Political Functions of Urban Thai Buddhism*. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies.
- Jerryson, Michael K. (2011). *Buddhist Fury: Religion and Violence in Southern Thailand*. New York: Oxford University Press.
- Jones, Charles B. (1999). *Buddhism in Taiwan: Religion and the State, 1660 - 1990*. Honolulu: University of Hawaii Press.
- Laliberté, André. (2004). *The Politics of Buddhist Organizations in Taiwan, 1989 - 2003: Safeguard the Faith, Build a Pure Land, Help the Poor*. New York: RoutledgeCurzon.
- O’Neill, Kevin L. (2009). *City of God: Christian Citizenship in Postwar Guatemala*. Berkeley: University of California Press.
- Pew Research Center. (2012). *The Global Religious Landscape: A Report on the Size and Distribution of the World’s Major Religious Groups as of 2010*. Washington, D.C.: Pew Research Center.

Scott, Rachelle M. (2009). *Nirvana for Sale? Buddhism, Wealth, and the Dhammakaya Temple in Contemporary Thailand*. Albany: SUNY Press.

Wyatt, David K. (1994). "The Buddhist Monkhood as an Avenue of Social Mobility in Traditional Thai Society" pp. 210 - 222 reprinted in *Studies in Thai History: Collected Articles by David K. Wyatt*. Chiang Mai: Silkworm Books.

Zin, Min. "Anti-Muslim Violence in Burma: Why Now?" *Social Research* 82, no. 2 (Summer 2015). pp. 375 - 397.